

Bácskay András

Betegségek az ókori Mezopotámiában. Az ún. „standard babilóniai betegséglista”*

BEVEZETÉS Az ókori orvosi szövegek legkorábbi és legjelentősebb korpuzát az ókori Babilónia és Asszíria archívumaiból származó források jelentik.¹ Az akkád nyelven, ékírással agyagtáblákra írt szövegek az orvoslással foglalkozó babilóniai és asszír tudósok munkái.² A mezopotámiai orvosi szövegek két legfontosabb szövegtípusa a diagnosztikai és a kezelési szöveg.³ A diagnosztikai szövegek a páciens testén észlelt elváltozások alapján határozzák meg a beteg sorsát (az illető meghal vagy felépül), a betegség nevét, valamint a betegséget küldő istenség személyét.⁴ A kezelési szövegek az egyes betegségek ellen alkalmazható gyógyszerek (kenőcsök, boro-

gatás stb.) elkészítésének és alkalmazásának módját írják le.⁵ E szövegek keletkezéséről, rendszerezésének szempontjairól és használatáról forrásaink nem adnak pontos képet.⁶ Az első évezredi újasszír udvari tudósok levelei alapján a diagnosztikai ömensorozat és a kezelési gyűjteményes táblák receptjei az orvoslással foglalkozó szakemberek tudományos-elméleti háttérodalmát alkották, amelyet az egyes esetek kapcsán a szakember tanulmányozhatott, azaz a diagnosztikai ömensorozat szempontjai alapján határozta meg a betegségeket, azok kiváltó okait, illetve a terápiás sorozatokban szereplő receptből választhatta ki a megfelelő kezelési eljárást.⁷

* Szerkesztőségi kiegészítés. A szerző kérésére megtartottuk az idegen kifejezéseket, mert a szakirodalomban ezeket alkalmazzák.

1. A mezopotámiai orvosláshoz lásd legújabban Geller 2010a, magyarul Bácskay 2003; Fröhlich – Bácskay 2010: 3–7.
2. Forrásainkból a szentélyekben, valamint a királyi udvarokban működő tudósok tevékenységét ismerjük, e szakemberek rituális, bajelhárító és gyógyító feladatokat láttak el. Az orvoslás kapcsán két szakembertípusról tudunk: az *asû* (orvos) tevékenységéhez kapcsolható források elsősorban gyógynövényekkel végzett kezeléseket, az *asûpu* (ráolvasópap) tevékenységéhez kapcsolható források pedig fiziognómiai és diagnosztikai ömeneket, valamint gyógyító-bajelhárító rituálékait említik. A két szakembertípus tevékenységét legjobban a VIII–VII. századi asszír királyi udvarból ismerjük. A két szakembertípus tevékenységéhez lásd Scurlock 1999; Sallaberger–Vuillet 2005; Jean 2006: 4–16; Geller 2007a; Geller 2010a: 42–55; magyarul Bácskay 2003: 21–22.
3. Az említett két szövegtípuson kívül az orvosi szövegek közé tartoznak még a növény- és kőlisták, a farmakológiai szövegek, a fiziognómiai ömenszövegek, bizonyos ráolvasások, valamint az orvosi kommentárszövegek. Az orvosi szövegek a mezopotámiai tudományos szöveggyűjtemény részét képezik, amelyet a kutatás az újasszír és újbabiloni forrásainkban említett öt foglalkozás, illetve tudományterület mentén határoz meg: *bârûtu* (béljósítás és olajjósítás tudománya), *tupšarrûtu* (csillagászati előjelek tudománya), *asûpûtu* vagy *mašmašûtu* (bajelhárító-gyógyító ráolvasások tudománya és egyes ömensorozatok értelmezése), *asûtu* (farmakológia, orvoslás tudománya), *kâlûtu* (templomi himnuszok, imák, fohászok tudománya). Az újasszír tudósok, illetve tudományos területek áttekintéséhez lásd Parpola 1993: xiii–xxvii; magyarul Bácskay–Niederreiter 2013: 186–192.
4. A diagnosztikai szövegek első évezredű, ún. standard sorozata Adad-apla-iddina babiloni király (Kr. e. 1068–1047) szolgálatában álló udvari tudós, Eszagil-kín-apli munkája, aki a korábbi szövegvariánsok felhasználásával létrehozta a 40 táblát, illetve több mint 3000 öment magában foglaló, tematikus egységekre tagolódó művet (Finkel 1988). E mű kiemelkedő jelentőségét jelzi, hogy szövegét az egymást követő tudósok generációja a ráolvasópapi hivatás standard eszközeként folyamatosan másolta, mind Asszíriában, mind Babilóniában. A sorozat kiadásához lásd Labat 1951 és Hessel 2000. A babilóniai diagnosztikai ömenek szimptómaleírásai alapján Scurlock és Andersen kísérletet tett az ókori szimptómaleírások és betegségek mai megfelelőinek a meghatározására (Scurlock–Andersen 2005). E megközelítés kritikájához lásd Böck 2009: 383–391.
5. A kezelési szövegek elsősorban növényekből készített gyógyszerek (akkád *bulûu*) alapanyagait, elkészítését és alkalmazását tartalmazzák. A farmakológiai jellegű kezelés mellett forrásaink amulettek, illetve egyéb bajelhárító praktikák (pl. helyettesítő figurával végzett mágikus rituálé) alkalmazását is említik. E szövegek zömét csak ékírással kópiaként adták ki (Köcher 1963–1980), illetve az utóbbi években néhány tematikus szövegkiadásra is sor került: a halotti szellemek által okozott betegségekkel foglalkozó szövegek (Scurlock 2006), a mellkasi és légzési betegségekkel, valamint belső betegségekkel foglalkozó szövegek (Cadelli 2000), a vesebetegségekkel és végbélpanaszokkal foglalkozó szövegek (Geller 2007). Ezen túl egyes betegségtípusok tárgyalására is sor került: epilepszia (Stol 1993), szempanaszok (Fincke 2000), láz (Stol 2007; Bácskay 2008), bőrpanaszok (Böck 2003; Wassermann 2007), szívpanaszok (Kinnier Wilson–Reynolds 2007).
6. A táblák „könyvészeti adatait” tartalmazó kolofonok (záró szövegek) általában csak a táblát készítő személy nevét és titulását, valamint a táblán szereplő munka címét adják meg. Ennek oka abban rejlik, hogy e szövegek zöme ún. gyűjteményes tábla, amely meghatározott betegségekhez tartozó kezelési szövegek gyűjteménye, tehát egyfajta adatbázis. A minden valószínűség szerint meghatározott gyógyító rituálékhoz, esetleg konkrét személy gyógyításához kapcsolható ún. kivonatos táblák száma, illetve az e táblákon megőrződött kezelési szövegek száma jóval kevesebb, olyan tábla pedig alig akad, amelynek kolofonja konkrét személy számára készítendő gyógyszert említ.
7. Az újasszír udvari tudósok levelezéséhez lásd Parpola 1993.

A „STANDARD BABILÓNIAI BETEGSÉGLISTA” Az alábbiakban bemutatott forrás a mezopotámiai tudományos szövegek legrégebbi és legalapvetőbb típusához, a listákhoz tartozik.⁸ A babilóniai és asszír tudósok számára a tematikus szólisták a tudományos osztályozás archetípusát jelentették, amelyek meghatározott rendszer szerint csoportosítják az egy-egy témakörhöz tartozó ismeretanyagot (pl. az Uru.an.na című lista a növények, az Ur.₃.ra lista pedig a fák, illetve fából készült tárgyak sumer és akkád neveit). E listák tehát egyfajta tematikus tudományos „enciklopédiák”, amelyek a mezopotámiai tudományosság szempontjait tükrözik. A tárgyalt betegséglista általánosságban a „listatudományok” tárgykörébe tartozik, a lexikális szövegek zömétől eltérően azonban a standard betegséglistának sem korábbi (III. és II. évezredi) változatai, sem későbbi párhuzamai nem ismertek.⁹ A betegséglista szövege jelenleg két, újjászír időszakból származó kéziratból ismert, egyikük eredetileg hatoszlopos agyagtábla, a másik pedig táblatörredék.¹⁰ Mindkét tábla felületét vonalazással két hasábra osztották: az első hasábrban a sumer, a másodikban az akkád elnevezés szerepel. Az egyes oszlopokat vízszintes vonalazással kisebb szöveg egységekre tagolták, egy-egy ilyen módon elkülönített szövegrész valamilyen szempontból önálló egységet alkot. Az alábbiakban szöveg egységként közlöm a lista sumer és akkád szövegének tudományos átírását, az egyes kifejezések magyar fordítását, illetve megkísérlem rekonstruálni az egyes szöveg egységek logikai hátterét.¹¹

I. KOLUMNA

1. [...]	: ki-i]s lib-bi	„a test belsejének megközötése”
2. [...]	: uš?-l]a?-at? da-me	véredény? ¹²
3. [...]	: š]à qa-ti	„a test belseje befejezett”

4. [...]	: š]à i-šar	„a test belseje egyenes” (= hasmenés)
5. [...]	:] šà it-tan-pa]h	„a test belseje állandóan felfúvódik”
6. [...]	: šà e-sil	„a test belseje eldugul” (= szorulás)
7. [...]	: šà ú-za-an'-ni	„a szíve haragossá válik”
8. [...]	: ka-ma-lu	„(isteni) harag”
9. [x? dag.da]g ¹³	: it-ta-na-gi-iš	„állandóan elmenni?”

A lista első szekciója nagyrészt a „test belsejére” (sumer šà, akkád *libbu*) vonatkozó panaszokat tartalmaz. E mezopotámiai kifejezés nem feleltethető meg a modern orvosi anatómia valamely belső szervével, illetve forrásainkban is több jelentése van: egyrészt jelenti szó szerinti és átvitt értelemben is a szívet, másrészt a diagnosztikai és kezelési szövegekben olyan általános terminus, amely magában foglalhatja a gyomrot (akkád *karšú*) és a beleket (akkád *irru* és *riqitu*).¹⁴ Az itt szereplő panaszok egy része (pl. *kis libbi*, *libbu napāhu*, *libbu esēlu*) a kezelési szövegekből is jól ismert. A „test belsejének megközötése” (*kis libbi*) betegséghez a tünetleírásokban puffadás, gyomorfájdalom és hányinger járulhat.¹⁵ A *libbi qati* kifejezés hapax, a stativuszi alakban álló *qatú* ige jelentése ’véget érni, befejezni, feladni valamit’. A hasmenés (*libbu išar*) a különböző, a test belsejét gyötrő betegségek egyik gyakori tünete, az itt használt *ešeru* ige jelentése ’egyenessé tenni, kiegyenesíteni’, amelynek orvosi használata vélhetően a belek csavart alakjának ellentétén alapul.¹⁶ Az „eltömődés” (*esēlu*) a „[h]a valaki kenyeret eszik és sört iszik (a teste) azonban el van tömődve” (*šumma amēlu akla ikkal šikāra išatūma esil*) kezdősorú incipitek esetében vélhetően általában utal a test minden eltömődésére (pl. vizezés hiánya, székrekedés), míg a lemmák egy másik része a *libbu*, illetve gyakrabban a végbél (*šuburru*) eltömődését említi. A „test belsejének eltömődése” (*libbu esil*) tehát nem azonos a székrekedéssel vagy más modern orvosi

8. A lexikális listák áttekintéséhez lásd Cavigneaux 1983; a kutatás és az értelmezés áttekintéséhez lásd Veldhuis 1997: 1–7.

9. A kutatás e szövegtípus előzményének tekinti az ún. óbabiloni betegséglistát, amely azonban jóval rövidebb szöveg. A diagnosztikai ómensorozat 33 tábláján szereplő betegséglista vagy az SpTU I. 43 táblán található betegséglista felépítése és tartalma sem állítható párhuzamba a szövegünkkel.

10. A Ninivéből előkerült K 207+, (ékirásos kópia CT 19. plate 3–4; átírás, kommentár MSL 9 90–102) tábla, valamint az Aššurból származó publikálatlan VAT 11507 tábla.

11. Landsberger a szöveg átírása során számos kifejezésnél rekonstruálta a kitört sumer szöveget, e kiegészítések általában a lexikális szöveg hagyományban megőrződött szövegeken alapultak. A lexikális hagyomány azonban a sumer igealakokat általában főnévi igenevi alakban őrizte meg, így a ragozott igealakokat tartalmazó kifejezésekben szereplő sumer igeek esetében Landsberger a nyelvtani eseteket jelölő, ún. prefixlánc rekonstrukciója sokszor a sumer nyelvről alkotott akkori ismereteinkből indult ki.

12. Az akkád kifejezés itt szereplő rekonstrukciója Landsberger kiegészítését követi, amely azonban hipotetikus, és nem biztos, hogy helyes. Az ’elmerülni, beleméreni’ jelentésű *šalú* ige és a vér jelentésű *damu* főnév ugyanis más szöveghelyen nem jelenik meg együtt, továbbá a Landsberger által „la” jelként rekonstruált ékirásos jelnek csupán a legvége látszik, amely más jelként (pl. „ma” vagy „at”) is rekonstruálható, így a tárgyalt sor akár az alábbiak szerint is kiegészíthető: [al-ka-a]t da-me = a vér folyik. A ’menni’ jelentésű *alāku* ige stativuszi alakjával képzett kifejezés még mindig egyedi lenne, de ezzel az igével együtt a vér számos lexikális szöveghelyen adatolt (CAD D 75., illetve vö. a tárgyalt szöveg egy másik sorát: da-mu u šar-ku a-la-ku [iii. kol. 37. sor]).

13. Landsberger a sumer kifejezést a következőképpen rekonstruálta: [al.dag.da]g. Bár a sumer dag.dag az akkád nagāšu iteratív jelentésű Gtn formája, az igei prefixlánc helyreállítása problematikus, mivel az „al” morféma egyrészt általában a stativuszi igealakra utal, másrészt a sumer nyelvben több összetett igealakot is képeznek (pl. šu dag = *nagāsu* „to roam around”).

14. A *libbu* kifejezéssel anatómiai rokon értelmű lehet a *qerbu* szó, amely valaminek a belsejére utal (nem csak anatómiai értelemben). A két terminus jelentése közti különbséget egyelőre nem tudjuk meghatározni, szövegeink néha egymás szinonimájaként használják a terminusokat. A *libbu* modern anatómiai értelmezéséhez lásd Scurlock–Andersen 2005: 116–117, a szerzők véleménye szerint a mezopotámiai orvoslás jól ismeri az emésztőszervi anatómiát, illetve az emésztőszervi betegségeket, így a *libbuval* kapcsolatos panaszok egy része e betegségeket takarhatja, vö. Böck 2009: 119. A belső szervek anatómiájának nehézségeihez lásd Stol 2006.

15. A kifejezést a CAD emésztőszervi betegségeként határozza meg (CAD K 232), a betegség leggyakrabban az ún. *suālu* sorozat incipitjeiben szerepel. Geller a kólika megfelelőjének tartja (Geller 2010a: 26). A betegséget lovak vonatkozásában is említi az egyik orvosi szöveg, (BAM 159 v. 35–36). A betegség értelmezéséhez lásd Cadelli 2000: 362–365; cf. Schwemer 2009, 55, 6. l. ábrájegyzet.

16. A listában szereplő igealak helyett az orvosi szövegekben az ige műveltető jelentésű Š törzsében álló alakja (*libbu šuššuru*) a hasmenésre használt általános terminus CAD E 356. A mezopotámiaiak belekről alkotott anatómiai ismeretei elsősorban a béljólás során szerzett tapasztalatokon alapultak.

szimptomával. Jellemzően a kezelési szövegek az eltömődés megszüntetésére hánytatást és beöntést egyaránt javasolnak, a mezopotámiai orvoslásban a kezelés tehát nem a modern orvosi fogalomként értelmezhető „emésztőrendszer” meggyógyítására irányult, hanem inkább a test belsejében lévő, a szorulást okozó „betegség” testből történő eltávolítása, illetve a test „ürítési” funkcióinak újbóli elindítása volt a célja.¹⁷

A szekcióban lévő további három kifejezés közül kettő a haraggal kapcsolatos. Az első terminusban szereplő *zenú* ige jelentése 'haragosnak lenni', illetve az itt használt D törzs jelentése 'haragossá tenni valakit'. E kifejezés az orvosi szövegekben nem szerepel, a mágikus bajelhárító szövegekben viszont gyakran toposzszerűen utal az istenség, valamint a király és a magasabb társadalmi státuszú személy páciens sújtó haragjára.¹⁸ Ugyanez mondható el a *kamālu* igről, amely az orvosi szövegekben betegségnévként nem szerepel, viszont a mágikus bajelhárító szövegekben az istenség páciens sújtó haragját jelöli. Mindkét kifejezés kapcsán világos, hogy nem a jelentés, hanem a sumer kifejezésben szereplő *ša = libbu* kapcsolja össze e terminust a szekcióban szereplő korábbi betegségekkel. Másrészt pedig a mezopotámiaiaknak a betegség eredetéről alkotott teológiája is az isteni haraghoz köti a beteget gyötrő testi és lelki szenvedések eredetét, e kapcsolatra forrásainkban az „x isten/démon” keze kifejezés utal.¹⁹ A szekció utolsó kifejezése az 'elmenni, elhagyni' jelentésű *naġāšu* ige iteratív jelentésű alakja; e terminus nem szerepel az orvosi szövegekben, illetve egyéb lexikális szöveghely sem utal a kifejezés orvosi használatára.

10. [al.m]jud	: <i>ha-dir</i>	„aggodalommal teli”
11. [... gi]g ²⁰	: <i>it-ta-nam-dar</i>	„állandóan aggódik”
12. [al.ur ₄ .ur ₄] ²¹	: <i>it-ta-na-ra-ar</i>	„állandóan fél, remeg”
13. [...]	: <i>ʾi-te-ni-ki-ik</i> ²²	„állandóan karmol” (görcsös fájdalom?)
14. [...]	: <i>ʾi-te-ni-ki-il</i>	„elsötétül”

E szekció első három kifejezésének jelentése hasonló lelki szenvedésre utal, az egyes kifejezések közötti jelentésárnyalat és használat azonban eltérő. Az első két terminus ugyanazon ige, az 'aggódni, rettegni' jelentésű *adāru* ige származéka, amelyek diagnosztikai szövegekben és lexikális szövegekben fordulnak elő. Ezzel szemben a kifejezés szimptoma- vagy betegségnévként a kezelési szövegekben nem szerepel.²³ A következő kifejezés a 'félni, pánikba esni' jelentésű *arāru* ige származéka, amely orvosi szövegekben nem fordul elő, de mágikus, bajelhárító szövegekben az ártó hatású démon támadásától vagy az istenség haragjától való félelemre utal. A félelemre vonatkozó különböző kifejezések nem specifikus orvosi kifejezések, sokkal inkább a mezopotámiaiak mágikus világméretű szerves elemét alkotó érzelmi állapotot fejezik ki, amely elsősorban az istenség haragjától, az ártó démonok támadásától és a gonosz varázslattól való állandó félelmet jelentette.²⁴ A talán karmoláshoz hasonló fájdalomra utaló *itenikkik* terminus a végbéltbetegségek, illetve ritkábban a test belsejéhez (*libbu*) kapcsolódó panaszok szimptomájaként fordul elő, az azonban nem világos, hogy hogyan kapcsolódik a fenti három, félelmet jelentő kifejezéshez. A szekcióban szereplő utolsó kifejezés (*ekēlu*) orvosi szövegekben nem fordul elő, a fiziognómiai ómenekben a test elsötétülésére utal.²⁵

15. [...]	: [i]-tap-ġu-sú	?
16. [...]	: <i>ʾit-ta-nap-la-as</i>	állandóan rátekin
17. [...]	: <i>ʾi-ta-na-mar</i>	állandóan néz
18. [sig ₇ .a]	: <i>la-a-na-ġi-lu</i>	„nem néző” (vak)
19. [sa ₇].a	: <i>la-a-ba-nu-u</i>	„nem létező” (testileg deformált) ²⁶
20. [sa ₇].a	: <i>da-lu-ú</i>	„(vizet) húzni”?
21. <i>ʾša</i> .min.di	: <i>šu-tam-tú-ú</i>	„lecsökken” (látású)
22. <i>ʾša</i> .min.di ba.DU	: <i>tu-uš-tam-ġa-ni</i>	„elgyengitesz engem”

A szekció kifejezéseinek zöme a szemmel, illetve a látással kapcsolatos panaszokat tartalmaz. Az első terminus jelentése nem azonosítható, a tárgyalt szöveghelyen kívül

17. A betegségek és a kezelések közti összefüggésekről forrásaink nem adnak tájékoztatást. Bizonyos betegségek kapcsán megfigyelhető, hogy a kezelési-pusok (fumigáció, ital, kenőcs, borogatás stb.) kiválasztása betegséggel érintett testrészekről függ, így például a szembetegségek esetében elsősorban kenőcsöt (*napšaltu*) és borogatást (*našmatu*) használtak, illetve vese- és végbélpanaszok esetén gyakori a beöntés (*šapāku*) alkalmazása. A mezopotámiai kezelések áttekintéséhez lásd Goltz 1974: 25–36; Böck 2009.
18. Az isteni harag értelmezéséhez lásd Abusch 2002: 27–63; Schwemer 2007: 149–157.
19. A betegségek isteni eredetének elképzeléséről egyes betegségek ún. eredetmitoszai (pl. a fogféreg vagy a szemárpa eredetmitosza) is tanúskodnak, csakúgy, mint az ún. standard babilóniai diagnosztikai szövegek logikája, amely a páciensen észlelt szimptomákat valamely istenséggel, illetve a páciens további sorsával hozza összefüggésbe. A kezelési szövegekben egyes démonok (pl. az esküdémon vagy a halotti szellem) betegségek okozójaként, illetve démonizált betegségeként szerepelnek. A betegségek eredetmitoszához lásd Geller 2010a: 94–96; az istenség keze kifejezés értelmezéséhez lásd Heeßel 2000, 357–358 és 362–371).
20. Landsberger rekonstrukciója ([al.diri.dir]i) a lexikális szólisták szöveghagyományát, amelyben a sumer diri felel meg az akkád igrének (a lexikális szöveghelyeket lásd CAD A1103a), illetve az iteratív akkád alak miatt a sumer ige reduplikált alakját, valamint az egyéb igei prefixláncok kiegészítése során is alkalmazott „al” morfémát rekonstruálja. A helyreállítás azonban hipotetikus, átirásomban a CAD által javasolt változatot követem (CAD A1103b).
21. A rekonstrukció az óbabilóni betegséglistán szereplő szövegpárhuzamon alapul (óbabilóni betegséglista 180. sora, MSL IX 180).
22. Az akkád kifejezés azonban az alábbiak szerint is átirható: *i-te-né-qi-iq*. Ebben az esetben a valamilyen bűnlásra utaló eqēqu ige iteratív jelentésű Gtn alakjáról van szó, amelyet a „mozgásképtelenné válik” vagy „lemerevedik” terminusokkal fordíthatunk.
23. Az első alak (*hadir*) az ige statívuszi alakja, amely az illető állapotára vonatkozik, a második (*ittanamdar*) pedig az ige Ntn alakja, amelynek jelentése 'folyamatosan aggódóvá válni'.
24. Jellemző módon a statívuszi alakot leszámítva valamennyi kifejezés iteratív jelentést hordoz.
25. Az ige egy orvosi ráolvasásban a test belsejének elsötétülésére vonatkozik *e-ki-il li-id-bu-um ki-i-[ma mu-ši-tim]* = a test belseje sötét, mint az éjszaka (VAS 17 no. 9 2. sor cf. Collins 199, 154).
26. A CAD értelmezése szerint a „*lā banú*” kifejezés jelentése 'torzult' (malformed), amely a „*lā nāṭilu*” kifejezéshez hasonlóan a páciens testi torzulására utaló eufemizmus (CAD B 83).

alig említik forrásaink.²⁷ A következő három kifejezés a látással összefüggő, három különböző igét sorol fel: rátekin (palāsu), néz (amāru), rápillant (naṭālu).²⁸ Ezek az igék nem orvosi szakkifejezések, illetve egyikük sem szerepel betegségnévként az orvosi szövegekben.²⁹ A testi deformációként értelmezett kifejezés sem azonosítható szimptomaként vagy betegségnévként az orvosi szövegekben, e szekcióban talán a látással összefüggő testi hiányosságról van szó. A kútból vagy ciszternából való vízhúzásra utaló *dalū* kifejezés betegségnévként való értelmezése problematikus, a kifejezés sem szimptomaként sem betegségnévként nem szerepel az orvosi szövegekben. A szekció utolsó két kifejezése a 'kicsinek lenni' jelentésű *maṭū* ige származéka.³⁰ Ez az ige több kezelési szövegben is a szemre vagy a látásra vonatkozik, vélhetően a rövidlátásra utal.³¹ Az ige tárgyalt szövegben szereplő két alakját az orvosi szövegekben azonban eddig nem sikerült azonosítani.

23. sumug	:	<i>šu-ú-lu</i>	anyagjegy?
24. sumug	:	<i>um-ša-tum</i>	anyagjegy
25. 'gug'.su.gug ³²	:	<i>pi-in-du-ú</i>	vörös színű kiütés
26. ³³ sumug	:	<i>ha-'a'-lu</i>	sötét színű kiütés
27. šu.tab	:	<i>um-'ša'-tum</i>	anyagjegy
28. um.dug ₄ .ga	:	<i>ka-tar-ru</i>	anyagjegy?
29. 'sukud'.dir	:	<i>SU-ma</i>	ditto
30. ³⁴ sumug	:	<i>te-er-kum</i>	fekete színű pötty, kiütés

A szekcióban szereplő kifejezések a bőrön érzékelt különböző színű pöttyökre, kiütésekre utalnak, amelyek közé a mezopotámiai diagnosztika az anyagjegyet is besorolja.³³ A *šūlu* és az *umšatu* kifejezések közti különbség nem világos, az *umšatu* az általában használt kifejezés az orvosi szövegekben, míg a *šūlu* csak lexikális szövegben fordul elő.³⁴ Az előbbi kifejezés az ún. anális panaszokat tartalmazó kezelési sorozat szövegeiben a végbélnyíláson (*šuburru*) érzékelhető, az *umšatu* e típusát a CAD aranyékként értelmezi.³⁵ A *pindū*-kiütés az orvosi szövegekben a beteg fején, testén valamint a péniszén

jelentkezik.³⁶ A *halū*-kiütés elsősorban az ún. fiziognómiai ómenekből ismert, e kiütés a páciens arcán, mellkasán és a testén fordul elő, a Malku szinonimalista sötét *umšatu*-kiütéssel felelteti meg.³⁷ A *katarru* anyagjegyként való értelmezése csak a lexikális szövegeken alapul, a kifejezés egyéb előfordulásai egy pontosan nem azonosítható gombafélére utalnak. A *terku*-kiütés elsősorban fiziognómiai ómenekből és a torzszülésekkel kapcsolatos ómenorozatból ismert, e kiütés elsősorban a beteg arcán jelenik meg.³⁸

31. ³⁵ amag	:	<i>e-ri-im-mu</i>	bőrfolt
32. te.gūn ³⁹ .nu	:	kimin	ditto
33. sa.ni ⁴⁰ ke-eskés	:	<i>gan-gan</i> kuš	valamilyen bőrbetegség
34. dār.mu.uš	:	<i>ú-ra-šu</i>	bőr elszíneződése
35. 'KA'.ru.gú	:	<i>pi-liš</i> kimin	nyílás ditto
36. gú.gú ₄	:	<i>ša-na-ḥu</i>	torokirritáció
37. gú.gilim	:	kimin	ditto
38. 'IG'.sa.an.za	:	<i>iš-ta-na-'i</i>	„irritálja a torkát”
39. 'ni'.gú.gú.mur.ri	:	kimin	ditto
40. 'IG'.ni.an.za	:	<i>uk-k[u-u]</i> ³⁹	süket
41. 'ú'.ḥub	:	<i>uk-[ku-uk]</i>	süket
42. 'gú'.ra.ah	:	kimin	ditto

A szekcióban szereplő betegségek három nagyobb csoportba sorolhatók: az első négy vagy öt kifejezés a bőrpanaszokat, illetve bőrön érzékelt elváltozásokra, az ezt követő négy kifejezés a torokhoz kötődő panaszokra utal, az utolsó három pedig a süketiségre vonatkozó akkád kifejezés három logografikus variánsa. Az *erimmu* elsősorban a fiziognómiai ómenekben fordul elő, az elváltozás az arcon és a testen jelentkezhet. A lexikális szöveghelyek alapján az elváltozás elsődlegesen vörös színű, de forrásaink megkülönböztetik a fehér, zöldessárga és vörös színű *erimmu* bőrelváltozást, amelyek közül a fehér leginkább a páciens arcán jelentkezik.⁴⁰ A *gangan maški* kifejezés hapax, a sumer logogram alapján az izmokat vagy az inakat érintő betegségről van szó.⁴¹ Az *urāšu*-elváltozás csak a fiziognómiai szövegekben fordul elő, az elváltozás a páciens fején, homlokán és arcán jelentkezhet.⁴² A torok irritációjára vonatkozó

27. CAD P 483; AHw 811.

28. Az első két kifejezés iteratív jelentésű ragozott alak (állandóan rátekin, állandóan néz), míg a harmadik participium.

29. A szembetegségekhez lásd Fincke 2000. A vakságra vonatkozó mezopotámiai kifejezések értelmezéséhez lásd Stol 1986.

30. Az egyik kifejezés (*šutamṭū*) az ige Š törzsének statívuszi alakja, amelynek jelentése 'kicsivé tevő'. A másik kifejezés (*tuštamṭani*) az ige Št törzsének egyes szám 2. személyű alakja, amelyhez egyes szám első személyű datívuszi szuffixum kapcsolódik, a kifejezés jelentése 'kicsivé teszel engem'.

31. Például: Ha valakinek a szeme „csökkent” (diš na igi^{II}-šú ma-ṭi AMT 18, 10 9); Ha valakinek a „szeme pillantása csökkent” (diš na di-gi-il igi^{II}-šú ma-a-ṭi BAM 516 ii 8). A kifejezés értelmezéséhez lásd Scurlock–Andersen 2005, 186–187; Fincke 2000, 132.

32. A su.gug a sumug fonetikai variánsa.

33. A mezopotámiai orvoslás az anyagjegyet az egyéb bőrkiütésekkel együtt tárgyalja, a bőrkiütések értelmezéséhez lásd Scurlock–Andersen 2005, 230–231.

34. A lexikális listákban a *šūlu* és az *umšatu* általában egymást követően szerepel (S^bII. tábla 114–115; Ea III. tábla 205–206, illetve Aa III 23–24), illetve a tárgyalt szövegben szereplő kifejezések hasonló sorrendben szerepelnek egyéb lexikális szövegekben: *šūlu*, *umšatu*, *pindū* és *katarru* (Erimḫuš III, 14–17) vagy *pindū*, *halū*, *erimmu* és *umšamdu* (= *umšatu*) (KBo I 36).

35. CAD U/W 135–136. A sorozat szövegeit kiadó M. Geller szerint e tünet értelmezése kérdéses, az akkád *šuburru* kifejezés ugyanis egyaránt jelentheti a colont és a végbélnyílást (Geller 2005: 185/1).

36. A *pindū* kifejezés egy barnászöröses színű mézskóffajta elnevezése is, a kiütés és a kóffajta közti asszociáció vélhetően a hasonló színben alapult. A kó *pindū* értelmezéséhez lásd Schuster–Brandis 2008: 443–444.

37. Hruša 2010: 96.

38. A kifejezés értelmezéséhez lásd Scurlock–Andersen 2005: 219–220.

39. Az akkád *sukkuku* fonetikai variánsa.

40. Az *erimmu* értelmezéséhez lásd Scurlock–Andersen 2005: 237.

41. A sumer „sa” kifejezés egyaránt jelenti az izmotat vagy az inakat, vö. a „sa.keš₂.sa” = *maškadu*-betegség (Cavigneaux 1993).

42. A kifejezés értelmezéséhez lásd Böck 2000: 202–203; Scurlock–Andersen 2005: 241.

három sumer logogram ugyanazon akkád kifejezéseknek felel meg.⁴³ A sumer kifejezések jelentésárnyalata azonban eltérő, a kifejezésekben szereplő „gú” jelentése ’nyak’ (akkád *kišādu*), az egyik kifejezésben szereplő „gi₄” jelentése ’visszatérni’ (akkád *tāru*),⁴⁴ a másik kifejezésben szereplő „gilim” (akkád *egēru*) jelentése pedig ’csavar, összeteker’. Az előbbi talán a torokváladék állandó visszatérésére,⁴⁵ míg a másik a torok fojtogató érzésére utalhat.⁴⁶ A süketségre vonatkozó három különböző sumer logogram ugyanazon akkád kifejezésnek (*sukkuku*) felel meg.⁴⁷ Az első sumer kifejezés (ig.ni an.za) a ’zajongani, zajt okozni’ jelentésű *zig zag* összetett ige származéka, a második a lista akkád oldalának megfelelő *sukkuku* melléknév logogramja,⁴⁸ a harmadik pedig a ’kiabálni’ jelentésű ige (akkád *šasú*) vagy a ’zaj’ jelentésű főnév (akkád *tukku*) logogramja. Az akkád kifejezés a fizionómiai és a diagnosztikai szövegekben szerepel, kezelési szövegek nem említik.

43. ʿér.šeg.u₅ : aš [x x x]

44. [x] u₅.gin RI : [x x x]

Ez a szekció a lista legrövidebb, mindössze két kifejezést tartalmazó része. Az akkád szöveg szinte teljesen kitörött, a sumer kifejezések is töredékesek, illetve egyéb forrásokból nem ismertek.

45. ʿge₆.ge₆ : [x x x] elfeketedik?

46. [x x] ʿx : [x x x]

[...]

A szekcióban egy sumer logogram olvasható, a szöveg többi része kitörött. A sumer kifejezés talán a test vagy valamely testrész elsötétedésére utal.⁴⁹

II. KOLUMNA

1. a.mud.a.sig ₁₀ .ga	:	ma-li-a me-e	„vízzel teli”
2. a.šā.ga.si	:	kimin	„a (test) belseje vízzel teli” (sumer)
3. a.gal.la.ti.la	:	kimin	ditto

A szekció ugyanazon akkád kifejezés három sumer logogramját tartalmazza. A sumer kölcsönszóként szereplő, vízkórként értelmezett *aganutillū* vagy *agallatillū* mind a diagnosztikai ómenekben mind a kezelési szövegekben előfordul.⁵⁰ A betegség végzetes kimenetelére hívja fel a figyelmet egy késő babiloni orvosi kommentárszöveg: „*aganutillā* (vízkór) (azt jelenti, hogy) nincs jövője, (másképp) *aganutillā* (vízkór) (azt jelenti, hogy) valakinek a jövője nem biztosított”.⁵¹ A kifejezés sajátosága, hogy nemcsak ómenszövegekben és orvosi szövegekben fordul elő, hanem az átokformulák egyik gyakori betege.

4. a.gal.la.ti.la	:	ra-aḥ im-tu	„a kiöntött méreg”
5. šā.bur.šū.ná.a	:	e-ri-a mu-ri-im	? ⁵²
6. šā.maḥ	:	e-sil-tu	szorulás
7. šā.ta.ḥa.ar.gig	:	še-me-er-tu	felfúvódás
8. šā.dib	:	ki-šir-tu	„belső megragadása (sumer), megkötözés” (akkád) (= szorulás)
9. mar	:	mi-iq-qá-nu	féreg
10. mar.gal	:	iš-qip-pu	földgiliszta
11. mar.šā.sur	:	kimin	ditto
12. iš.ti.ki.šim.tab	:	li-piš-tu	herezacskó?

A szekcióban szereplő kifejezések két nagyobb csoportra bonthatók: egyik csoportjuk a test belsejével kapcsolatos panaszokat (szorulás, felfúvódás, görcs), másik részük pedig különböző féregfajták elnevezését tartalmazza. A szekció első sorában szereplő sumer logogram (a.gal.la.ti.la) a megelőző szekció szerves folytatása, e kifejezés akkád megfelelője viszont csupán a tárgyalt listában szerepel.⁵³ A kifejezésben

43. Az első két terminus az ige infinitívusza, a harmadik pedig az ige G törzs perfektumának egyes szám harmadik személyű alakja.

44. A „gú gi₄” összetett igeiként nem ismert.

45. A *šanāu* ige csak lexikális szövegekben valamint orvosi szövegekben szerepel (CAD Š1 371), a G törzs alakjai vélhetően a torok kiszáradására utalnak, a D törzse elborít jelentésű alakja számos orvosi szövegben a szem véressé válását jelenti, ehhez lásd Fincke 2000: 167–168.

46. A *gilim* ige jelentésének értelmezéséhez lásd Attinger 1993: 539. Egy későkori diagnosztikai kommentárszöveg értelmezése a felköhögött torokváladékot a tüdő betegségéhez köti (úh-su mur-meš [...] *lib-bu-ú i-sa-u-ul u úh-su* ʾi-[-šal-lu] = a beteg tüdő váladékának [...] azt jelenti, hogy (a páciens) köhög és váladékot köp SpTU I, 31 31–32). A kifejezés értelmezését nehezíti, hogy forrásainkban nincs világos taxonómiai különbség a köpet, a nyál és a torokváladék között. A torokváladékra utaló kifejezések (*ruʾtu*, *suʾlu*) görög terminusokkal való megfeleltetéséhez és értelmezéséhez lásd Geller 2007: 195–199.

47. A süketségre vonatkozó akkád kifejezés értelmezéséhez lásd Scurlock–Andersen 2005: 405–406.

48. A listában szereplő sumer logogramok közül lexikális szövegekben az ú.ḥub = *sukkuku* számos szöveghellyel rendelkezik, míg a másik két sumer logogrammat csak ebben a listában feleltetik meg az akkád *sukkuku* kifejezéssel.

49. Az orvosi szövegek általában nem a sumer logogrammat hanem az akkád *šalāmu* vagy *tarāku* ige szótagolt írásmódját használják, az elsötétedés a páciens valamely testrészére (pl. arca, ajka) vagy az egész testére vonatkozik, a diagnosztikai szövegek általában a páciens bőrének elszíneződését említik. Scurlock és Andersen a tárgyalat akkád kifejezéseket a bőr patológiai alapú elszíneződéseként értelmezi (Scurlock–Andersen 2005: 214–215). A test, illetve bizonyos testrészek színének megfigyelése a babilóniai diagnosztika egyik empirikus elemeként értelmezhető, a színek jelentése azonban sokszor mágikus, illetve szimbolikus összefüggéseken alapult (pl. sötét-világos ellentétpár). A különböző ómensorozatokban hasonló jelentésű színszimbolika jelenik meg: a fekete vagy a zöld kedvezőtlen, a vörös és a fehér kedvező előjel. A diagnosztikai ómensorozatban szereplő előjeleiben szereplő színekhez lásd Heessel 2000: 43–44.

50. A kifejezés értelmezéséhez lásd George 1991: 148: 9; Heeßel 2000: 48. Scurlock és Andersen a terminust a keringési rendszerrel összefüggő betegségek között tárgyalja és ödémaként értelmezi (Scurlock–Andersen 2005: 170).

51. SpTU I. 21 19–20.

52. A terminust a CAD a csak lexikális kifejezésekben előforduló *mīru* (a gyomor pontosan nem azonosított része) alatt „naked with respect to *mīru*” fordítja (CAD M2 p. 110).

53. A „*rāḥ imtu*” kifejezésben szereplő *rāḥ* a megtermékenyíteni, önteni jelentésű *reḥū* igéből képzett névszó birtokos szerkezetben álló alakja. E névszó más szövegben nem szerepel, a *reḥū* ige azonban a diagnosztikai szövegekben a betegség támadásának egyik szimbolikus kifejezése, amely a megbetegedésre általában, illetve valamely konkrét betegségre egyaránt használt kifejezés (CAD R 253–254). Mágikus szövegekben elsősorban az ártó varázslattal, illetve az ártó démonok által közvetített rontással való „megfertőződésre” utaló kifejezés.

szereplő „méreg” (*imtu*) a gonosz varázslat vagy az ártó démonnal való érintkezés eredményeképpen a páciensét sújtó mágikus ártó hatás szimbolikus megfelelője.⁵⁴ A következő négy sor a test belsejére (*ša = libbu*), vonatkozó terminusokat tartalmaz. Az „*eria mürim*” jelentése nem világos, a sumer logogram alapján valamilyen, a test belsejét győtrő betegségről van szó. A szorulásként értelmezett *esiltu* a farmakológiai szövegekben a *libbu* kifejezéssel együtt szerepel,⁵⁵ a kezelési szövegekben a végbélbetegségek egyik szimptomája.⁵⁶ A felfúvódást (*šemertu*) csupán két lexikális szöveg említi, a kifejezés igei alakja (*šemēru*) viszont számos diagnosztikai és kezelési szövegben, valamint a farmakológiai listában is adatolt.⁵⁷ Az akkád *kiširtu* a szorulásra, bélgyörcsre vonatkozó kifejezés, amely a diagnosztikai és a kezelési szövegekben egyaránt szerepel.⁵⁸ A szekció következő része a féregre, illetve gilisztára vonatkozó három sumer és két akkád kifejezést tartalmazza.⁵⁹ A féreg, illetve a test belsejének kapcsolatára utal a farmakológia lista végbélpanaszok kezelésére vonatkozó szekciójának egyik sora, amely a *miqqānu*-féreggel a gyulladt végbélhez kapcsolja, hasonló tartalmú terápiás vagy diagnosztikai szöveg azonban nem ismert.⁶⁰ Az *išqippu*-féreg csak lexikális szövegben szerepel, gilisztaként való értelmezése is az egyik lexikális szöveghelyen alapul. A féregre vonatkozó nem hétköznapi kifejezéseket (*harsapnu* és *miqqānu*) azonban több orvosi kommentárszöveg is értelmezi. E szövegek egyike a még azonosítatlan, a hasmenés kezelését tartalmazó szöveg

kommentárja, amely a *miqqānu*-féreggel a *harsapnu*-féreg színönimájaként, illetve apró féregként írja le.⁶¹ A féregre vonatkozó hétköznapi akkád kifejezés (*tūltu*) a fogpanaszokkal kapcsolatos.⁶² A szekcióban szereplő utolsó kifejezés (*lipištu*) értelmezése kérdéses. Az akkád szótárak a kifejezést „húsos vagy membránszerű abnormális anyagnak” (CAD L p. 199) vagy herezacskónak (AHw p. 554) fordítják.⁶³ A terminus a béljólással foglalkozó ómenekben az epéhez kapcsolódik, illetve a torzszülésekkel foglalkozó ómensorozatban a magzat torzulását valamilyen testi anomáliához hasonlító szakaszában szerepel.⁶⁴ Egy szembetegségek elleni recepteket tartalmazó gyűjteményes táblán egyik szempanasz elnevezése,⁶⁵ a diagnosztikai szövegekben a vizeletben észlelhető anomália.⁶⁶

13. sa.kéš.sa	:	<i>maš-ka-du</i>	<i>maškadu</i> -betegség (= izomsorvadás?)
14. sa.GA.KASKAL.sa	:	kimin	ditto
15. sa.ad.gal	:	kimin	ditto
16. sa.gig	:	kimin	ditto
17. sa.gid.i	:	<i>ni-pi-iš-tu</i>	valamilyen bőrbetegség
18. sa.ad.diri	:	<i>ša-na-du</i>	valamilyen ízületi betegség
19. sa-ad-dugud	:	<i>ša-áš-šú-tu</i>	izomgörcs?
20. sa.me.el.gal	:	kimin	ditto
21. sa.ad.gal	:	kimin	ditto
22. sa.nim.mar.ra	:	kimin	ditto
23. sa.ad.nim	:	kimin	ditto

A szekció izom- és ízületi betegségeket tartalmaz. A sumer kifejezések mindegyike tartalmazza a *sa = šerānu* lexémát, amely a mezopotámiai diagnosztikai és kezelési szövegekben egyaránt

54. A varázsló vagy a gonosz démon mérgehez hasonló ártó hatást hordoz a nyál vagy köpet. Mágikus szövegekben szoros asszociatív kapcsolatban áll fenn a nyál/köpet (sumer *u₂*) és az ártó mágikus hatás között, így például egy óbabiloni kétnyelvű lexikális listában a váladék, köpet (*u₂ = rupuštu*) az ártó mágiát jelentő kifejezéssel (*u₁₁ = kišpu*) helyettesíthető: a varázslónő megjelölésére általában használt „munus.u₁₁.zu” helyett a lista a „munus. u₂. zu” terminust szerepelteti (Lú Excerpt II 18, MSL 12, 104:18). A köpet és az ártó mágia közti kapcsolathoz lásd Schwemer 2007: 16–21.
55. [Ü...] -nu : Ü *ša-mi e-sil-ti lib-bi* = ...-növény : növény a szorulás (ellen) (CT 14 36 81-2-4,267 rev. 7; RA 13 37:10).
56. *šumma amēlu esilti libbišu šušuri u urše uhtepū umšate quttupi* = Ha valakinek a szorulása meggyógyult és az *uršu*-kiütése kifakadt, az anyajegye ki van vágva (BAM 168 obv. 66; Geller 2005: 208 és 209).
57. Az akkád *šemēru* ige az akkád *emēru* (a test belsejét érintő szenvedés, talán bélgyörcs) ige variánsa, a szöveghelyek mindegyike a test belsejére vonatkozóan említi. A kifejezés értelmezéséhez lásd CAD S p. 127; Scurlock és Andersen szerint az *emēru* ige az *ebēru* igével együtt a 'fújni' jelentésű *napāhu* ige színönimája, a kifejezést felfúvódásként (distention) fordítja (Scurlock–Andersen 2005: 286–287).
58. A kifejezés orvosi szövegekben használt általános névszói formája *kišir libbi* = a test belsejének megkötözése. A kifejezés értelmezéséhez Scurlock–Andersen szerint a *kis libbi* és a *kišir libbi* hasonló szimptomákat mutató betegség, amelyet gyomorrontásként értelmez (Scurlock–Andersen 2005: 131–132).
59. A tárgyalt két akkád kifejezés az Ur₅-ra lista féregelnevezéseket tartalmazó szekciójában szerepel (14. tábla 253–272. sorok, MSL VIII/2 28–31), illetve a *miqqānu* terminust több orvosi kommentárszöveg is tárgyalja.
60. „Erős *urnu*-növény : gyógynövény a gyulladt végbél (kezelésére), amely *miqqānu*-féreggel tartalmaz: keverd össze (a gyógynövényt) fagygyúval, helyezd a végbélbe” (BAM 1 iii 17–18., a szöveg feldolgozásához lásd Attia–Buisson 2012).
61. 22. [*har-s*]a-pa-nu : mi-iq-qa-ni : [x x x] 23. [*mi-i*]q-qa-nu : tul-tum ša-ħir-t[um] = a *harsapnu*-féreg (azt jelenti) *miqqānu*-féreg (illetve) a *miqqānu*-féreg (azt jelenti) hogy apró féreg (BAM 409 rev. 22–23., a tábla feldolgozásához lásd Bácskay 2013).
62. Az akkád *tūltum* pontos jelentése bizonytalan, a lexikográfiai szöveghagyomány több sumer logogrammal is megfelelteti az akkád kifejezést (*u₂ mar. zú.muš* stb.). A legrészletesebb felsorolást a Ur₅-ra listában olvashatjuk: *u₂.tu.ra, u₂.uzu, u₂.gig = tu-ult-tu* (Ur₅-ra 14, 271 MSL VIII/2 30), e lista szerint az akkád kifejezés egyaránt vonatkozik a húsbán kifejlődő csontkukacokra (*u₂.uzu*) és egyéb, betegséget okozó férgekre. A fogféreg kapcsán a mezopotámiaiak vélhetően nem valamely konkrét anatómiai entitással (pl. fogideg), hanem a fogakban jól érzékelhető lyukakkal hozták összefüggésbe a fogba lyukat fúró féreg létezését.
63. A sumer logogram hapax, sem lexikális sem egyéb más forrásban nem szerepel. Az akkád kifejezést több kutató herezacskóként fordítja (Leichty 1970, 34; Stol 2000, 160). Scurlock–Andersen a diagnosztikai ómensorozatban szereplő szöveghelyet az anyagcserével összefüggő betegségek kapcsán tárgyalja, és a vizeletben megfigyelhető „membránszerű anyagként” értelmezi (Scurlock–Andersen 2005: 162 illetve 30. jegyzet). Esztári felveti, hogy a kifejezés hangtani szempontból hasonlít a 'felöltözni', illetve 'beborítani, beburkolni' jelentésű *labāšu* igére (Esztári 2012: 22).
64. A mezopotámiai béljólás legerjedelmesebb gyűjteménye a „[h]a az epehólyag” (*šumma martu*) című gyűjtemény, az I. évezredi standard sorozat a máj, illetve egyéb belső szervek (epe, tüdő, belek) egyes részei szerint tagolódik. Az béljólással kapcsolatos ómenszövegek értelmezéséhez lásd Koch–Westenholz 2000; Koch 2005. A torzszülésekkel foglalkozó ómensorozat feldolgozásához lásd Leichty 1970, de Zorci 2011.
65. A szembetegségekkel kapcsolatosan lásd Fincke 2000: 226.
66. A standard sorozat 14. tábla 52. sora (Labat 1951: 136–137).

jelenti a véreteret, az inakat és az izomzatot.⁶⁷ A szekció kifejezéseinek zöme két betegségre (*maškādu* és *šaššātu*) vonatkozik. A *nipīštu* betegség a diagnosztikai szövegek alapján lázzal és vörös színű kiütésekkel jár, amelyet a standard diagnosztikai sorozat a bőrpanaszok (elsősorban kiütések) között tárgyal.⁶⁸ A valamilyen ízületi betegséggént értelmezett *šanadu* a kezelési szövegekben és a ráolvasások ún. standard betegséglistájában egyaránt előfordul, nem szerepel azonban e kifejezés a diagnosztikai szövegekben.⁶⁹ A *maškādu* betegség a diagnosztikai és a terápiás szövegekben egyaránt előfordul, a kutatás a sumer logogrammak, illetve a szimptómaleírások alapján a betegséget valamilyen csípőpanaszokkal járó ízületi betegséggént határozza meg.⁷⁰ A *šaššātu* betegség diagnosztikai és kezelési szövegekben, valamint a standard ráolvasássorozatok ún. betegséglistájában egyaránt előfordul, a szimptómaleírásokban izmok megmerevedése és a végtagi bénulás a leggyakoribb panasz.⁷¹ A *maškādu* és *šaššātu* betegség szoros kapcsolatára utal az akkád nyelvű szinonimlista, amely megfelelteti egymással a két betegséget.⁷²

24. sa.ad.nim	:	<i>be-en-nu</i>	<i>bennu</i> -epilepszia
25. sa.ad.gal	:	<i>ra-pa-du</i>	<i>rapādu</i> -betegség
26. sa.pad	:	kimin	ditto
27. sa.pad.ba.aka	:	kimin	ditto
28. sa.du ₁₀ .ra.ra	:	kimin	ditto
29. du ₁₀ .pad	:	<i>na</i> [...]	
30. du ₁₀ .ba.ra.lá.e	:	[...]	

A lista e szekciója epilepszaszerű betegségekre utaló mezopotámiai kifejezéseket tartalmaz.⁷³ A *bennu* terminus a diagnosztikai és a terápiás szövegekben egyaránt előfordul, a

szimptómaleírásokban remegés (akkád *galātu*), a beteg kiáltó-zása (akkád *šasú*), borzongás (akkád *parādu*) és étvágytalanság kíséri a betegséget.⁷⁴ A *rapādu* kifejezés a diagnosztikai szövegekben és ráolvasások betegséglistájában, valamint orvosi kommentárszövegekben fordul elő.⁷⁵ A betegség akkád elnevezése a 'futni, szaladni, kóborolni' jelentésű *rapādu* igehez kapcsolható, a szöveghelyek többségében az ige ragozott alakja szerepel.⁷⁶

31. al.šú.[šú]	:	[...]
32. sag.im.[x]	:	[...]
33. sag.ba.[x]	:	[...]
34. 'x'[...]	:	[...]

(gap)

A kolumna utolsó szekciója töredékes, az épen maradt sumer logogrammak alapján a szekció tartalma nem határozható meg. Az első sumer logogram akkád terminussal való azonosítása bizonytalan, e sumer kifejezés a 'lesüllyedni, lefedni, megsemmisíteni' jelentésű sumer *šuš* ige ragozott alakja. A többi sumer logogram töredékes, mindkét még olvasható szó a fej jelentésű *sag* főnévvel alkot összetett igealakot.

III. KOLUMNA

1. ra.[ra]	:	<i>ra-sa-bu</i>	lesújtani, levágni
2. šid ^{ba-a} [š šid]	:	<i>da-a-kum</i>	megölni
3. šid ^{za-a} [šid šid]	:	kimin	ditto
4. gi ₁ ' gi ₂ '	:	kimin	ditto
5. dug ₁ -ga	:	kimin	ditto

A szekcióban szereplő kifejezések egyike sem valamilyen betegséget vagy szimptómát jelölő orvosi szakkifejezés. A *rasābu*

67. A véretek mezopotámiai fogalmának értelmezéséhez lásd Oppenheim 1962. Scurlock és Andersen a keringési rendszer kapcsán tárgyalja a véretekhez kapcsolódó orvosi terminusokat, az itt szereplő betegségeknek egy részének jelentése azonban nem egyértelmű, így például a *tib nakkapti* („halánték-szúrás”) kifejezést a halántékon érzékelt pulzusként értelmezi (Scurlock–Andersen 2005: 172–176).
68. A diagnosztikai szöveghelyek (33. tábla 16 és 17. sor) fordításához és értelmezéséhez lásd Heeßel 2000: 359 és 367; Scurlock–Andersen 2005: 241. A betegség a kezelési szövegekben nem szerepel.
69. Wassermann kimutatta, hogy az óbabiloni ráolvasásokban és a lexikális szövegekben a *šanadu* betegség a himlő valamely típusával, a láz különböző formáival, epilepszaszerű betegségekkel, a bőr- és fejpanaszokkal, valamint a hidegrázással együtt a betegségek felsorolásának főbb vázát alkotta (Wassermann 2007). Az I. évezredi standard ráolvasássorozatok ún. betegséglistáját elemezve megállapítható, hogy az ízületi betegségek, a bénulás és a paralízis különböző formái e listák szerves részét alkották (Schwemer 2007: 169–176).
70. A lexikális szövegekben a *maškādu* betegség sumer logogrammai átfedést mutatnak az ugyancsak ízületi betegséggént definiált *sagallu* betegséggel, illetve e két betegség gyakran egymás mellett szerepel. E betegségek jellemző szimptomája a csípőfájdalom, illetve *sagallu* betegséggel ellen alkalmazott amulettet a beteg csípőjére kellett felkötni (Schuster–Brandis 2008: 127–128). A két betegséget Scurlock és Andersen az ízületi betegségek alatt tárgyalja, és krónikus alsó háti fájdalomként (chronic low back pain syndrome) határozza meg (Scurlock–Andersen 2005: 257–258).
71. A *šaššātu* betegség sumer logogrammai átfedést mutatnak az epilepsziaként azonosított *bennu* betegséggel, valamint a *rapādu* betegséggel (jelentése: 'szaladni, vándorolni') és a *samānu*-betegséggel, a diagnosztikai és a kezelési szövegek azonban külön betegséggént tárgyalják e három kifejezést. A *šaššātu* betegséget Labat reumaként (Labat 1957–1971), Scurlock és Andersen a fertőző betegségek alatt tárgyalva tetanuszként határozza meg (Scurlock–Andersen 2005: 66–68).
72. Malku iv. tábla 51. sor (Hruša 2010: 94)
73. Az epilepszia mezopotámiai fogalmának értelmezéséhez lásd Stol 1993; Scurlock–Andersen 2005: 83–84; Avalos 2007.
74. A *bennu* betegség szimptómaleírásához lásd Stol 1993: 23–53, 55–98 (diagnosztikai szövegek).
75. A CAD a betegséget a listeria baktérium által okozott bakteriális fertőzésként értelmezi (CAD R 147), Scurlock és Andersen a trauma és sokk okozta betegségek fejezetben a vérzéses sokk alatt tárgyalja, felhívva a figyelmet arra, hogy a betegséggel zavarodottság, trauma és láz járhat (Scurlock–Andersen 2005: 350–351).
76. A kifejezés főnévi változata a diagnosztikai szövegekben nem szerepel, a kezelési szövegekben pedig csak a ráolvasások betegségekatalógusában fordul elő: [én gig m]i-iq-tum li-'i-bu di-'i[-ú] [ah-ħa]-zu šu-ru-up-pu-ú a-šú-uš-tum : ħur-ba-šú lú-lil-[lá be-en-nu] [ši]-da-nu u ħa-a-a-at-tu : mu-kil reš ħul-ti 'um' -[mu] [si-li]-i'-tum sa.al.ħab li-'i-bu ú-qu-qu-u šá-aš-[šá-tu] [alad mi-ši]t-tum ra-pa-du 'gidim' la-maš-tum la-ba-'šu' ah-ħa-zu [bi-ib-bu] 'ek'-mu ek-ke-em-[tum] ú-tuk-ku ra-bi-šu šag[-ga-šu] [mu-t]u ħi-in-tu ki-ib-bu kát-til-[l]u [al-l]u-ħap-pu lu-'-tum nam-tar mim-ma lem-nu mu-šab-bit a-[me-lu-tum én] = Ráolvasás (a következő) betegség(ek)re: miqtu-epilepszia, li'bu-láz, di'ü-fejbetegség, sárgaság, borzongás, depresszió, reszketés, Lilü-démon, bennu-epilepszia, Šidānu-démon és Hájātu-démon, „a gonosz kísérője”-démon, ummu-láz, szenvedés, jajveszékélés, li'bu-láz, némaság, šaššātu-izületi betegség, Šedu-szellem, mišittu-paralízis, rapādu-betegség, halotti szellem, Lamaštu-démon, Labāšu-démon, Ahħāzu-démon, bibbu-fertőzés, tolvaj, női tolvaj (Lamaštu-démon jelzője), Utukku-démon, Rābišu-démon, gyilkos, halál, ħimtu-forróság, kibbu-gyulladás, vadállat, jajveszékélés, gyengeség, Namtarru-démon, bármely gonosz, amely megragadja az embert. Ráolvasás (BAM 338 6'-13').

ige sem a diagnosztikai, sem a kezelési szövegekben nem szerepel, leginkább az asszír királyfeliratokban az ellenség vagy valamely város legyőzésére, illetve levágására használt kifejezés. A „megölni” ige leggyakoribb sumer logogramja (gaz) nem szerepel a listában, az itt szereplő sumer kifejezések legtöbbször pedig hapax.

6. ab-ra	: <i>ma-ħa-šu</i>	ütni
7. te.'te'	: <i>su-ħu-lu</i>	szúró fájdalmat érezni
8. te.'te'	: <i>ħu-ru-ú</i>	állandóan ütni ⁷⁷
9. te.'te'	: <i>du-ku-mu</i>	összegörnyedni?
10. te.te	: <i>su-ħu-mu</i>	gondban lenni
11. te.te	: <i>du-ku-šu</i>	szúró fájdalmat érezni
12. te.te	: <i>šur-ru-pu</i>	égető fájdalmat érezni
13. te.te	: <i>pul-lu-ħu</i>	rettegni
14. te.te	: <i>ħur'-ru-šu</i>	szülni?
15. te.te	: <i>[n]a-tu-u</i>	megütni
16. te.te	: <i>[nu]-ut-tu-u</i>	ütleli
17. zé.zé	: [x]	

A szekcióban a betegségekkel összefüggő fájdalmakra és érzésekre vonatkozó kifejezések szerepelnek. Csaknem valamennyi sumer logogram a 'közeledni, közelíteni' jelentésű *teħu* ige duplikált alakja.⁷⁸ Ezek egyike a szúró fájdalom (*suhħulu* és *dukkušu*), a két kifejezés közül az utóbbi ige G törzsű alakja (*dakāšu*) jóval gyakoribb az orvosi szövegekben.⁷⁹ Bár a kifejezés főnévi vagy igei alakja önmagában nem jelöl konkrét betegséget forrásainkban, az ige D törzsű ragozott alakjának jelentése 'szúró fájdalmat érezni'.⁸⁰ Két kifejezés (*maħāšu* és *turrū*) utal az ütéshez hasonló fájdalomra, az utóbbi a 'megütni' jelentésű *terū* ige D törzsű alakja. A *durū* és a *dukkumu* hapax, az utóbbi a 'lehajolni, lehajlítani' jelentésű *dakāmu* ige D törzsű alakja. Az égető fájdalomra az orvosi szövegek több kifejezést is használnak (*ħamātu*, *kabābu*), az itt szereplő *šurru* az 'égni, égetni' jelentésű *šarāpu* ige származéka, a kifejezés elsősorban a test belsejére (*libbu*) és a gyomortájékra (*rēš libbi*) vonatkozik.⁸¹ Az orvosi szövegek számos, a páciens rettegésére, félelemérzétére utaló kifejezést tartalmaznak, az itt szereplő *pulluħu* ige

azonban az orvosi szövegekben nem szerepel.⁸² A megütni és ütlelni kifejezések ugyanazon akkád ige származékai, e terminusok az orvosi szövegekben nem fordulnak elő, talán az ütéssel járó fájdalom érzésére utalnak. A szekcióban szereplő utolsó kifejezés kapcsán csak a sumer logogram olvasható. A kifejezés a 'kitépni' jelentésű akkád *baqāmu* igével vagy az 'összecsomózni' jelentésű akkád *šatū* igével feleltethető meg.

18. ħum.ħum	: <i>'ħum'-mu-šu</i>	végtagi merevedés
19. šu.si.an.na.ħum.ħu.[um]	: <i>[ú-ba-na] 'e'-la-ta ħa-miš</i>	„a felső ujj” (nagyujj?) merev
20. giš.giš.g[id]	: <i>[pa]-ša-du</i>	(láb)törés?
21. gir ₃ .ħum	: <i>[ħa]-ma-šu</i>	(láb)merevedés
22. gir ₃ .t[ag]	: <i>[ħ]a-miš-tu</i>	megmerevedett (láb)
23. gir ₃ .ga ₂ .ba.[an.du]	: <i>i-te-eq-lip-pu-u</i>	
24. gir ₃ .al.gi[lim]	: <i>it]-'te'-ni-gi-ir</i>	„keresztbe fekszik (a lába)” (= biceg?)
24. gir ₃ .[peš ₆ .peš ₆]	: <i>še-pa ub-bu-ħa-tu</i>	felpuffadt láb
25. [gir ₃ .mú.mú]	: <i>nu-pu-ħa-tu</i>	feldagadt (láb)
26. [gir ₃ .du.du.ur].hi	: <i>na-mu-ši-ša-tu</i>	„mozgó” (rángatózó?) (láb)

A szekció lábpanaszokkal kapcsolatos kifejezéseket tartalmaz, amelyek közül négy ugyanazon akkád ige (*ħamāšu*) származéka. Az említett ige általános jelentésének meghatározása kérdéses, az akkád szótárak a végtagok normálistól eltérő állapotára utaló kifejezéseként, végtagi merevedésként vagy törésként értelmezik.⁸³ A 'hasítani' jelentésű *pašādu* kifejezés az orvosi szövegekben egyáltalán nem fordul elő, illetve a végtagok töréseire vonatkozó egyéb terminusok az orvosi szövegekben egyáltalán nem jelennek meg.⁸⁴ A sántításra vagy bicegésre utaló kifejezés a 'keresztbe feküdni' alapjelentésű *egēru* ige származéka. Ez az ige azonban az orvosi szövegekben nem fordul elő, az akkád szótárak fordítása az akkád szövegek kontextusán alapul.⁸⁵ A következő két kifejezésben szereplő 'felpuffadni, felfúvódni' jelentésű igék (*ebētu* és *napāħu*) gyakran sópárt alkotva szerepelnek a kezelési szövegek tünetleírásaiban.⁸⁶ A szekció utolsó kifejezése a 'mozogni, mozgásba hozni' jelentésű *namāšu* igéből képzett nőnemű melléknév.⁸⁷

77. A CAD T a tárgyalt szöveg helyet a bekenni, megütni jelentésű *terū* A ige-nél szerepelteti.

78. A sumer logogramok duplikációja a Gtn vagy D törzsű akkád igealakok hatása.

79. Mindkét itt szereplő kifejezés a tárgyalt igék (*saħālu*, *dakāšu*) D törzsű főnévi ige-névi alakjai, amelyek önmagukban nem jelölnek konkrét betegséget. A *dakāšu* ige főnévi alakja (*dikšu* = szúró fájdalom) számos orvosi szövegben szerepel, a fájdalom zöme belső testrészekre (has, epigastrium stb.) vonatkozik. Scurlock és Andersen a kétféle szúró fájdalom között különbséget téve a *saħālu*-fájdalmat rövid, relatív enyhe szúró fájdalomként, a *dakāšu*-fájdalmat sokkal intenzívebb és hosszán tartó szúró fájdalomként határozza meg (Scurlock–Andersen 2005: 288).

80. A szúró fájdalomra vonatkozó másik, általánosan használt ige a *dakāšu*, amelynek főnévi alakja (*dikšu*) is.

81. A kifejezés főnévi származéka (*surpu* = égető érzés) a test belsejét vagy szívet jelölő kifejezéssel (*libbu*) állandó szókapcsolatot alkotva egy betegség (*šurru libbi*) elnevezése. Az akkád szótárak e betegséget valamilyen szívpanaszként értelmezik (CAD S 256; CDA 341). Scurlock és Andersen a *šarāpu*-fájdalmat a *ħamātu*-fájdalomnál intenzívebb égető fájdalomként értelmezi (Scurlock–Andersen 2005: 288).

82. A páciens rettegésére utaló kifejezések pl. *ašūtu* (félelemmel teli aggodalom, depresszió), *gilittu* (rettegés), *pirittu* (félelem), *adirtu* (félelemmel teli aggodalom, depresszió) stb. A félelemmel teli aggodalommal kapcsolatos kifejezések értelmezéséhez lásd Scurlock–Andersen 2005: 370–371.

83. CAD H 61, illetve CAD A2 28 és AHW p. 315. Scurlock és Andersen a kifejezést paralizisként értelmezi (Scurlock–Andersen 2005: 290).

84. Törések kezelésére vonatkozó kezelési szöveget nem ismerünk, illetve a diagnosztikai szövegekben sem szerepel. Az egyéb forrásokban (jogi szövegek, levelek stb.) említett törésekre forrásaink a *šebēru* igét használják (CAD S2 p. 248).

85. CAD E p. 42 és AHW p. 190. Az egyedüli orvosi előfordulás egy diagnosztikai szöveg helyet: diš gir¹¹-šú it-te-nen-gi-ra = Ha valakinek a lábai újra és újra összeakadnak (TDP 142:12)

86. Az *ubbuħu* kifejezés az *ebētu* ige D törzsű alakjából képzett melléknév, a kifejezést a lista első szekciója kapcsán korábban tárgyaltam. A *nuppuħatu* kifejezés a *napāħu* ige D törzsű alakjából képzett melléknév.

87. A kifejezés értelmezése az akkád szótárakban némileg eltérő. A CAD a tárgyalt szó menni igével alkotott állandó szókapcsolatra fókuszálva, a terminust a halálra vonatkozó eufémisztikus kifejezéseként értelmezi (CAD N1 p. 235), az AHW értelmezése (mozgó, mozgásban lévő) szorosabban kapcsolódik az igei jelentéshez (AHW 728).

27. [du.du.u]r.hi	: na-mu-ši-tu	„mozgó” (rángatózó)
28. [...] DUN	: kimin	ditto
29. [...] BAD	: kimin	ditto
30. [g]u.ru.un	: da-mu	vér
31. ʿu ₃ .mu.un	: kimin	ditto
32. šeš	: kimin	ditto
33. mud	: kimin	ditto
34. sa	: kimin	ditto
35. uš ₂	: kimin	ditto

A szekció első három kifejezése az előző szekció utolsó terminusához kapcsolódik. A szekció összes többi kifejezése a vérré vonatkozó akkád kifejezések különböző logogrammáit tárgyalja, az orvosi szövegekben általánosan használt uš₂ logogram a felsorolás végén kap helyet. A vérzés (*damu alāku* = „vér menése”), illetve bizonyos testrészek (pl. szem) vérrrel való telítődése (akkád *malū*) számos kezelési és diagnosztikai szöveg tünetleírásában szerepel, ezeket azonban betegségeként sohasem definiálják forrásaink. Az orvosi szövegek tünetleírásaiban az orrvérzés, a száj vérzése, a végbél vérzése, valamint a vér felköhögése vagy kiöklendezése szerepel.⁸⁸ Noha a mezopotámiai diagnosztika különbséget tesz az ún. sötét vér (*damu da'mu* vagy *adamatu*), valamint a vörös vér (*damu pelū*) között, a források zömében a jelző nélküli kifejezés szerepel.⁸⁹

36. [l]ugud	: šar-ku	genny, gennyesedés
37. uš ₂ .lugud.de ₂ .de ₂	: da-mu u šar-ku a-la-ku	véres és genny folyása

A szekció a gennyes váladékra (akkád *šarku*) vonatkozó kifejezéseket tartalmazza. Az orvosi szövegek tanúsága szerint genny folyhat a páciens péniszéből, füléből vagy végbeléből. A vér és genny folyása a megbetegedés egyik toposzszerű kifejezése egyes átokformulákban. A vér és a gennyes váladék mezopotámiai tudományos gondolkodásban való szoros összefüggésére utal a tárgyalt kifejezés általában használt sumer logogramja (lugud), amely összetett jelként, „világos vér” (UŠ₂.BABBAR) értelmezhető. A „világos vér” terminus párja a fentebb említett „sötét vér” (akkád *adamatu*, sumer adama [UŠ₂.GE₆]).⁹⁰

38. úš.lugud.gu ₇ -gu ₇	: kimin	ditto (véres genny folyása)
39. úš.še ₁₀ .da	: ni-i-tú	véres széklet

40. [l]a.ga	: gu-ri-iš-tu	női nemiszerv
41. [l]a.ga	: laq-laq-qu	női nemiszerv
42. [za].ra.aḥ	: kimin	ditto
43. [x].gi ⁴	: pu-ul-ḥi-tu	pattanás, fekély
44. [...]šà	: kimin	ditto
45. [uh]	: kal-m[a]-tu	parazitaféle (tetű vagy poloska)
46. [...]	: [...-t]u	(gap)

A szekció tartalma igen sokszínű, a kifejezéseket összekapcsoló logikai struktúra azonban kérdéses. A véres széklet szerepel az óbabiloni ráolvasásokban az égből alászálló betegségek között,⁹¹ e ráolvasásokat a kutatók egy része valamilyen járványos betegség kitérésének leírásaként értelmezi.⁹² A női nemi szervre utaló két kifejezés (*gurištu* és *laqlaqqu*) csak lexikális szövegekben jelenik meg.⁹³ A mezopotámiai orvoslás számos kifejezést használt a bőrön érzékelhető különböző kiütésekre, pattanásokra, az egyes kifejezések közti különbségek azonban nem mindig világosak számunkra (lásd fentebb). A *pulḥitu*-kiütés orvosi szövegekben nem fordul elő, két irodalmi szöveg és egy óbabiloni ráolvasás az ajakon előforduló kiütésként említi.⁹⁴ A valamilyen élősködő rovarként értelmezett *kalmatu* ritkán fordul elő az orvosi szövegekben, a farmakológiai lista szövege a páciens testében (*zumru*) lévő *kalmatu*-rovarra említi. Néhány szöveg említi az „édes *kalmatu*-élősködőt” (*kalmatu matuqtu*) is, e szöveghelek némelyike a fejen előforduló rovarokra utal, amelyeket vélhetően tetűként határozhatunk meg.

IV. KOLUMNA

(gap)		
1' [g]š.	bal.gur ₅ .ru ⁷	: kimin ditto (<i>šabāru</i> = rángatózás)
2' [ra].aḥ		: kimin ditto
3' [ig]i.bal		: kimin ditto
4' [x].an.dib		: kimin <i>šá</i> il „ditto (<i>šabāru</i> = rángatózás, amelyik fel van emelve”

A tábla teteje kitörött, a szekció fennmaradó részének akkád oldalán ismétlőjelek szerepelnek, az itt tárgyalt betegséget a sumer logogrammak alapján lehet azonosítani.⁹⁵ A *šabāru* ige az orvosi szövegekben a száj, a szem vagy az arc rendellenes mozgására utaló kifejezés.⁹⁶

88. Egyik forrásunk alapján az orrvérzés elállítására vonatkozó receptek önállókezelési sorozatot alkottak: uš₂ kir₄ ku₅-da = az elállított orrvérzés (KAR 44 obv. 18).

89. A mezopotámiai orvoslás kezelési eljárásai között talán szerepelt a köpölyözés, az eljárás mögött meghúzódó tudományos elmélet (pl. vérnyomás szerepe, vérerek rendszere) azonban egyelőre nem világos számunkra. Az köpölyözés értelmezéséhez lásd Biggs RLA 7 p. 629a, a szerző által tárgyalt szöveg (BAM 323 94–95) újabb értelmezéséhez lásd Scurlock 2006 no. 91: 1–7.

90. Egy diagnosztikai kommentárszöveg az alábbiak szerint értelmezi a kifejezést: adama a-da-ma-tum uš₂: da-mu : ge₆ : ša-ʿal⁷-[mu] = adama (jelentése) fekete vér (mivel) uš₂ (jelentése) vér, ge₆ (jelentése) fekete (SptU I. 36 obv. 3).

91. Goetze 1955 A és B ráolvasásokban.

92. Kämmerer az óbabiloni ráolvasásban szereplő betegségeknek a himlőjárvány kitérését kísérő betegségeknek tekinti, a *nītu* kifejezést pedig véres hasmenésként értelmezi (Kämmerer 1995: 163). Wasserman az óbabiloni ráolvasásokban és lexikális szövegekben szereplő betegségek vizsgálata során cáfolja Kämmerer elméletét (Wasserman 2007: 49–50).

93. A *gurištu* itt tárgyalt szöveghelyen túl a II. évezredből származó óbabiloni betegséglistán is szerepel: [l]a.ga | gu-ri-iš-[tum] (PBS XII 13 Rs. 14; MSL IX. 79).

94. A tárgyalt szöveg egyik korábbi szekciójában már említett betegség.

95. A sumer *igi.bal* logogram a szem, a száj vagy az arc valamilyen hirtelen mozgást jelentő *šabāru* igehez kapcsolódik, illetve az ePSD sumer szótár szerint a „raḥ” valamilyen betegség, illetve több akkád ige logogramja.

5. [šè].bar	: tu-ga-nu	tugānu-betegség
6. [mu]r.gig	: uq-qu	sumer: beteg tudó, akkád: uqqu-betegség
7. 'x'.zé.gig	: ši-i-qu	ekcémáfélé
8. [b]a.ab.silig.ge	: tu-uš-ka-at-ta-ma ?	
9. [a]b.ta.ru	: ma-ħa-ar	valamivel szemben?
10. [a]b.ta.ru.ru	: i-ma-ħar	magához vesz/elfogyaszt?
11. [zi].tur	: sa-a-ú	csuklani, zihálni
12. [zi]paħ	: kimin	ditto
13. [uš ₁].uš ₁	: kimin	ditto
14. [ša.šu].däg.gi	: sa-a-a-ħu	csuklani, zihálni

A szekcióban lévő betegségek logikai összefüggése kérdéses, illetve az egyes kifejezések jelentésének tisztázását megnehezíti, hogy számos logogram egyáltalán nem szerepel az orvosi szövegekben. A *tugānu*-betegség pontos meghatározása egyelőre nem lehetséges, a betegséghez tartozó tünetleírások a leggyakrabban has- vagy végbélfájdalmat, belső „lázat” és öklendezést említenek.⁹⁷ A szövegek egy része a kifejezést a „gyomor szájának” betegségeként határozza meg, illetve a szövegek egy része a Pašittu démon által okozott betegségként definiálja a tárgyalt kifejezést.⁹⁸ A betegség hányással, öklendezéssel való szoros kapcsolatát megerősíti a ráolvasópapi hivatáshoz kapcsolódó szövegek címeit tartalmazó, a „Ráolvasópap kézikönyve” címen ismert szöveg alábbi részlete: 'Az elállított orrvérzés', 'Az elállított hányás' *tugānu*-betegség, 'Az elállított hasmenés' a második (jelentése): nád' (KAR 44 obv. 18).⁹⁹ Az *uqqu* kifejezés a valamilyen bénulást jelentő *eqēqu* ige D törzsből képzett főnév. A kifejezés hapax, a töredékes sumer logogram kiegészítése a következő kifejezésen alapul. A *šiqu* kifejezés a páciens orrát és száját irritáló bőriritáció, amely egy későbbi babiloni betegséglistán a tüdőből kiinduló betegségeknek szerepel.¹⁰⁰

A *tuškattama* kifejezés hapax, a CAD értelmezése szerint a 'lerövidíteni, véget érni' jelentésű *kādu* ige származéka.¹⁰¹ Az ezt követő két kifejezés a 'szembeállít, szembeszáll, megkap' jelen-

tésű *mahāru* ige származékai. Az itt szereplő logogrammák más forrásban nem szerepelnek, illetve az akkád kifejezések értelmezése is kérdéses. Az ige orvosi szövegekben való előfordulása leginkább a páciens étvágytalanságára vagy éppen a normál táplálkozásra utaló kifejezéseként fordul elő (pl. ninda u kaš la imahħar/imahħar = kenyeret és sört nem vesz magához/magához vesz).¹⁰² A szekció utolsó négy kifejezése a valószínűleg 'csuklani' vagy 'zihálni' jelentésű *sā'u* ige logogrammáit tartalmazza. E kifejezés nagyon ritka, a tárgyalt logogrammák zöme is csak ebben a listában szerepel.¹⁰³

15. [lù].lù	: i-te-eq-lip-pu-u	lehámlik?
16. [lù].lù	: i-ta-ak-tu-mu	beborít, elfátyoloz
17. [...].'x'	: pa-ru-ú	öklendezni
18. [...]	: i-te-eq-lip-pu-u	lehámlik?
19. [...]	: i-tāk-tu-mu	beborít
20. [...]	: 'dul'-lu-ħa-an	zavarodottság?
21. [...]	: [ħ]a-a-šu	aggódni, félni
22. [...]	: [k]imin	ditto
23. [...]	: [š]a-ħa-tu	rettegni

Az *iteqlippu* kifejezés a 'hámozni, hámlani' jelentésű *qalāpu* ige származéka, a terminus szimptomaleírásokban nem szerepel. A *itaktumu* kifejezés a 'beborítani, elfedni' jelentésű *katāmu* ige származéka. Az ige az orvosi szövegekben a páciens szemére és arcára vonatkozik, illetve e kifejezéssel jelölhetik a betegség vagy démon támadását is. Az öklendezés számos betegség tünetleírása között szerepel, illetve a korábban már említett „Ráolvasópap kézikönyve” szerint a hányás megszüntetésére irányuló kezelések külön szövegcsoporthoz tartoztak. A *dulluħan* kifejezés hapax, a terminus a 'zavarni, zavarossá tenni' jelentésű *dalāħu* ige származéka, amely az orvosi szövegekben a szemre (*ināšu dalħa* = a szemre zavaros) és a test belsejére (*libbašu daliħ*) vonatkozóan jelenik meg, illetve a kifejezés gyakran a hasonló jelentésű *ešū* igével együtt szerepel.¹⁰⁴ A szekció utolsó két kifejezése a páciens eltöltő

96. A CAD értelmezése szerint a *šabāru* / *šapāru* ige valamilyen oldalirányú rendellenes mozgást jelent (a száj esetében fintorgás, a szem esetében kancsalitás). A CAD külön tárgyalja a két igét, az utóbbit a kancsalságra vonatkozó kifejezésként értelmezi, utalva arra, hogy a tárgyalt szöveghelyeken a szem mindig az ige tárgya és nem pedig az alanya (CAD S p. 96; Fincke 2000: 159–160). A diagnosztikiai kommentárszövegek mind a szájra, mind a szemre vonatkozóan értelmezik a terminust, az egyik szöveg a száj rángatózását (ka-šu, ša-pir = a szája rángatózik) a következőképpen magyarázza: *ša-pa-ru* : *kub-bu-lu* : *ša-pa-ru* : *su-un-du-ru* *ša-pa-ru* : *la ta-ra-šu* = *šapāru* (azt jelenti) megbénulni, (illetve) *šapāru* (azt jelenti) kancsalítani, (illetve) *šapāru* (azt jelenti) nem terjed ki (SpTU I. 40 12–13). A szemre vonatkozóan I. SpTU I. 46:10 és STT 89:96. Kinnier Wilson és Reynolds a szemre vonatkozóan a terminust a Bell-féle bénulásként értelmezik (Kinnier Wilson–Reynolds 2007: 82). A tárgyalt igéket Scurlock és Andersen tónusos-klónusos (grand mal) epilepsziás rosszullétet kísérő szemmozgásként (nystagmus) értelmezi, az igét pislogásnak fordítja (Scurlock–Andersen 2005: 304–305).
97. Scurlock és Andersen a kifejezést gyomorfelekélyként értelmezi (Scurlock–Andersen 2005: 133–135).
98. A „gyomor szája” kifejezés anatómiai megfeleltetése kérdéses, a kutatók egy része végbélnyílásként (Scurlock–Andersen 2005: 135), mások garatként (Geller 2010b: 6) értelmezik. Pašittu egy betegségeket okozó női démon, illetve a kifejezés betegségnévként is szerepel. A kifejezés a démonizált betegségeknek egyike, amelyet a mezopotámiai orvoslás a csecsemőhalálhoz és az epepanaszokhoz kapcsol (Scurlock–Andersen 2005: 137; Wiggermann 2011: 310–311).
99. KAR 44 obv. 18; a szöveg feldolgozásához lásd Geller 2000; Jean 2006: 62–68.
100. SpTU I. 43; a szöveg kiadásához lásd Hunger 1976: 50–51, a szöveg értelmezéséhez Geller 2010b: 123–124.
101. CAD K 35 Heessel az AHw-t követve (AHw p. 465) az itt idézett diagnosztikai szöveghelyen szereplő kifejezést „*ušanaktatu*” (22. tábla 22. sor) a *katātu* ige Štn törzsből lévő alakjaként értelmezi és vibrálásként fordítja (HeeBel 2000: 266).
102. A szöveghelyekhez I. CAD M 1 58. Scurlock és Andersen az étvágytalanságot az emésztőszervi betegségek között tárgyalja (Scurlock–Andersen 2005: 124–125).
103. A szöveghelyekhez lásd CAD S 202.
104. A szemre vonatkozóan a kifejezés a szem elhomályosodására utalhat (CAD D p.43). A szembetegségek elleni recepteket tartalmazó kezelési sorozatban a *dalāħu* és *ešū* együtt is előfordul (BAM 510 iv, 10–11), a két kifejezés szinonim jelentését kommentárszövegek is említik (SpTU II. 37 :54; CT 41 plate 33, 6–7 [Fincke 2000: 92–93]). A test belsejére (*libbu*) vonatkozó kifejezést Scurlock és Andersen szívritmuszavarként értelmezi (Scurlock–Andersen 2005: 166).

rettegésre utal. A *hašū* egyéb orvosi szövegben nem fordul elő, a *šahātu* azonban a félelemre vonatkozó egyik általánosan alkalmazott kifejezés.¹⁰⁵

24. [...	: <i>zi</i> - <i>iq-tu</i>	rovarcspés
25. [...	: <i>kimin</i>]	ditto
26. [...	: <i>sa</i>]- <i>ma-nu</i>	<i>samanu</i> -betegség
27. [te	: <i>sa</i>]- <i>ha-lu</i>	szúrófájdalmat érezni
28. [te.te	: <i>si</i> - <i>hi-i</i>]- <i>tu</i>	szúró (fájdalom)
29. [giš.IGI.DŪ.te.te	: <i>kimin</i> <i>šil-l</i>]- <i>e</i>	ditto (= szúró fájdalom) tüske (= tüskeszúrás okozta fájdalom)
30. [...	: ...]’ <i>x</i> ’- <i>e</i>	?
24. [gi.te.te]	: [<i>kimin</i> <i>i-š</i>]- <i>i-im</i>	ditto (szúró fájdalom) fa (= szálka okozta szúró fájdalom)

A szekció csaknem valamennyi kifejezése szúró fájdalomra vonatkozik, a kitért sumer logogrammak az óbabiloni betegséglista alapján rekonstruálhatók. A *ziqtu* az orvosi szövegekben a skorpíó szúrására, illetve a bőrön megjelenő kiütésekre vonatkozó terminus.¹⁰⁶ A kifejezés szerepel az óbabiloni ráolvasások égből alá szálló betegségei között,¹⁰⁷ illetve egy Mária városából előkerült óbabiloni levélben, amely a páciens lábát gyöttrő szúró fájdalmat (*ziqtu*) említi.¹⁰⁸ A *samānu* a ráolvasásokban és az orvosi szövegekben egyaránt előforduló betegség, amely állatot és embert egyaránt megtámadhatott, és melynek tünetleírásai lázat (*emēmu*), öklendezést és fájdalmat említenek. A betegség vélhetően bőrelváltozással is járt, mivel forrásaink megkülönböztetik a vörös, a sötét és a világos *samānu* betegséget. A kór fertőző jellegére elsősorban a ráolvasások utalnak.¹⁰⁹ A betegség szúrással, illetve szúró fájdalommal való kapcsolatát alátámasztja a „Ráolvasópap kézikönyve” azon sora, amely a kígyó- és skorpíómarásokat követően a *samānu*-betegség elleni kezeléseket tartalmazó sorozatcímet említi.¹¹⁰ Végül pedig meg kell említeni, hogy a ráolvasási szöveghagyományban külön szövegcsoporthoz tartoznak a betegségnévvel azonos Samana démon elleni ráolvasások.¹¹¹ A szekcióban szereplő többi kifejezés a szúró fájdalomra vonatkozik, amely az orvosi szövegekben a fogfájáshoz, a szüléshez, a végtagokhoz és a gyomorhoz kapcsolódik. A tüske vagy szálka okozta fájdalom, illetve ilyen betegség az orvosi szövegekben azonban nem szerepel.

25. [gi.ba.ra : *ši-il-li-ti q*]á-ni-e „a nád hasítása”

E szekció csupán egyetlen kifejezést tartalmaz, a sor rekonstrukciója az óbabiloni betegséglistán alapul. A kifejezés hapax, csak a két listában fordul elő, talán a nád által okozott sérülésre utal.

26. [Ū.GUG ₄ .ba.ra	: <i>kimin</i> <i>el-pe</i>]- <i>ti</i>	ditto (= hasítás) lucerna (= a lucerna hasítása?)
27. [...	: <i>kimin</i> ...]- <i>ri</i>	ditto
28. [...	: <i>kimin</i>]	ditto
29. [...]	: [<i>mi</i> - <i>hi-iš</i> <i>qin-n</i>]- <i>a-zu</i>	„a kocsis útése” (ostorcsapás?)
30.-39	- olvashatatlan sorok	
(gap)		

A szekció nagyon töredékes, a rekonstrukció az óbabiloni listán alapul. A szekcióban szereplő azonosított betegségek hapaxok, csak a két listában fordulnak elő. A tábla utolsó két oszlopa kitért.

KONKLÚZIÓ A tárgyalt forrás a mezopotámiai orvosi szak-kifejezések legátfogóbb gyűjteménye, amelynek terminusai és rendszere részben a szólisták (pl. Ur₅-ra lista), részben az orvosi szövegek szöveghagyományát követi. E listában szereplő kifejezések azonban csak részben állíthatók párhuzamba a diagnosztikai és a kezelési szövegek tünetleírásaival, betegségnelvezéseivel. A listában szereplő kifejezések között számos olyan sumer logogrammak és/vagy akkád terminust találunk, amely az orvosi szövegekben egyáltalán nem vagy csak nagyon ritkán fordul elő, illetve egyes akkád szavak sumer logogrammai nem a kezelési és a diagnosztikai szövegekben megszokott logogrammakkal azonosak, vagy az orvosi szövegekben általában használttól eltérő lexemát alkalmaz. A szöveg unikális jellegét a benne szereplő orvosi kifejezések nagy száma mellett a betegségek szekcióba tagolása adja. E szekciók a mezopotámiai „orvostudomány” szisztematikusan rendszerének tanúbizonyságául szolgálnak, illetve sokszor párhuzamba állíthatók a diagnosztikai sorozat szöveg helyeivel, a kezelési szövegek gyűjteményes tábláival és a „Ráolvasópap kézikönyvében” szereplő struktúrával egyaránt.

A szöveg kontextusa egyelőre nem állapítható meg, a csekély számú kézirat kétségessé teszi, hogy a szöveg az írnokepzés, illetve az orvosi képzés egyik kézikönyve lenne. A szöveget listászerű struktúrája, a lexikális és az orvosi szövegekkel való

105. A páciens félelmére, rettegésére számos mezopotámiai kifejezést ismerünk, az egyes terminusok jelentésárnyalatai közti különbségek azonban nem mindig világosak számunkra. Az orvosi szövegeken kívüli forrásainkban általánosan használt akkád kifejezés (*palāhu*) azonban nem a leggyakoribb terminus az orvosi szövegekben.

106. Az arcon megjelenő kiütéseket a CAD himlőként értelmezi (CAD Z p. 132), Scurlock és Andersen a bőrbetegségek alatt tárgyalja és pattanásként fordítja (Scurlock–Andersen 2005: 228).

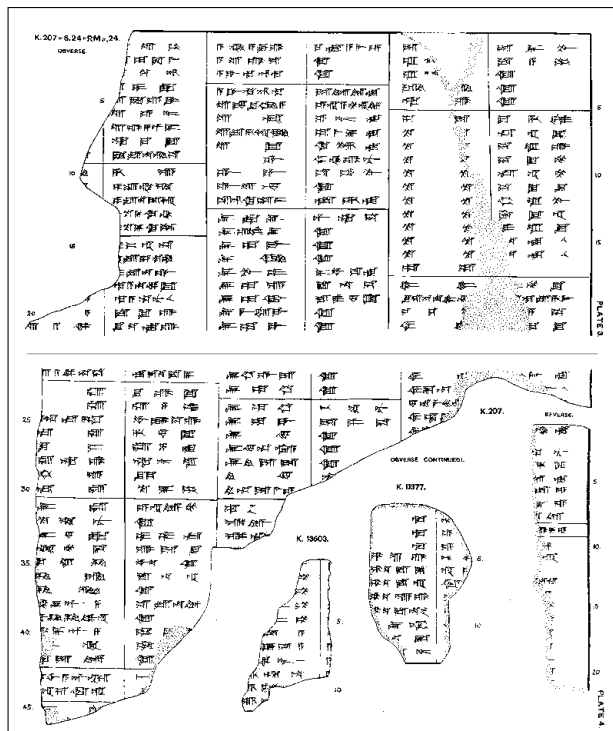
107. Goetze 1955; Wassermann 2007: 53.

108. Durand 1988: 553 és 567; Geller 2010: 64–65

109. Wassermann kimutatta, hogy e betegség az óbabiloni betegséglistán az egyik leggyakoribb (Wassermann 2007). Kinnier Wilson szerint a betegség mycetoma, olyan gombás fertőzés, amely a páciens végtagjait támadja meg (Kinnier Wilson 1994; Wassermann 2007: 54). A betegséget Scurlock és Andersen a fertőző betegségek alatt tárgyalja, és lágyrészt fertőzőként fordítja (Scurlock–Andersen 2005: 62–64).

110. zu₂ muš ti-la gir₂-tab ti-la u sag-nim-nim ti-labe na *sa-ma-nu* gig = ’meggyógyított kígyómarás’, ’meggyógyított skorpíócsípés’ és ’meggyógyított *samānu*’; ’ha az ember *samānu*-betegségben szenved’ (KAR 44 obv. 19).

111. A démont Wiggermann a demonizált állatok (vad kutyák, kígyók és skorpiók stb.) között tárgyalja. A démon nevének jelentése „a vörös”, oroszlanpofája, sárkányfoga, saskarmái és skorpiófarka van (Wiggermann 2011: 315). A Samana démon elleni ráolvasásokhoz lásd Cunningham 1997, No. 71 és 85; Finkel 1998.

Betegségek sumer és akkád neveit felsoroló, ún. standard babilóniai betegséglista. Forrás: W. Budge: *Cuneiform Text from Babylonian Tablets in the British Museum. Part XIX.* London, 1904, plates 3–4.

párhuzamai alapján az orvosi-ráolvasópapi tudományos szöveg hagyományban helyezhetjük el. A logogrammák jelentős szerepe okán a szöveg létrehozását nem annyira gyakorlati szempontok, inkább a listatudományok mozgatórugói motíválhatták – a sumer logogrammákhoz kapcsolódó valamennyi akkád kifejezés összegyűjtése. A „teoretikus”, lexikográfiai szempontok jól azonosíthatók bizonyos szekciókban (pl. a ŠA logogram az első szekcióban). A szöveg nem csupán „orvosi” terminusokat tartalmaz, olyan kifejezés is szerepel (pl. bőrpanaszok kapcsán), amely csak a fiziognómiai vagy a torzszülésekre vonatkozó ómen sorozatban jelenik meg.

IRODALOM

Abusch, T. 2002. *Mesopotamian Witchcraft.* Brill, Leiden–Boston–Köln.

Attinger, P. 1993. *Éléments de linguistique sumérienne.* Freiburg–Göttingen.

Avalos, H. 2007. Epilepsy in Mesopotamia. Reconsidered. In: I. L. Finkel – M. J. Geller (eds.): *Disease in Babylonia.* Leiden, 131–136.

Bácskay A. 2003. Mezopotámiai orvoslás. *Ókor* 2–3: 19–25.

Bácskay A. 2008. Láz az ókori Babilóniában. Az ún. lázszövegek korpusza és értelmezése. Budapest (publikálatlan disszertáció).

Bácskay A – Niederreiter Z. 2013. Bölcs tudósok, a nagy istenek titkának őrzői. A tudósok és a tudományos szövegek szerepe a mezopotámiai mágiaiban. In: Nagy Á.: *Az Olympos mellett. Mágikus hagyományok az ókori Mediterráneumban,* 183–218.

Bácskay A. 2014. Interpretation of a medical commentary text BAM 401. In: Csabai, Z. – Grüll, T. (eds.): *Studies in Economic and Social History of Ancient Near East (Memory of Péter Vargyas)* 503–514.

Böck, B. 2000. *Die Babylonisch-Assyrische Moroskopie.* Horn.

Böck, B. 2003. Hauterscheinungen in altesopotamischer Divination und Medizin. Teil 1: Das kuráru-Mal. *Aula Orientalis* 21: 161–184.

Böck, B. 2009. On Medical Technology in Ancient Mesopotamia. In: A. Attia – G. Buisson (eds.): *Advances in Mesopotamian Medicine from Hammurabi to Hippocrates.* Leiden–Boston, 105–128.

Böck, B. 2009. Diagnose im Alten Mesopotamien. Überlegungen zu Grenzen und Möglichkeiten der Interpretation keilschriftlicher diagnostischer Texte. *Orientalistische Literaturzeitung* 104: 381–398.

Cadelli 2000. *Recherche sur la médecine mésopotamienne.* Paris/Geneva (publikálatlan disszertáció).

Cavigneaux, A. 1983. Lexikalische Listen. In: *Reallexikon der Assyriologie* Band VI. Berlin, 609–641.

Cavigneaux, A. – Al-Rawi, F. 1993. New Sumerian Literary Texts from Tell Haddad. *Iraq* 55: 91–105.

Collins, T. S. 1999. *Natural illness in Babylonian medical incantations.* Chicago (publikálatlan disszertáció).

Cunningham, G. 1997. *Deliver Me from Evil.* Roma.

Durand, J. M. 1988. *Archives Epistolaires de Mari* 1/1. Paris.

Esztári, R. 2012. A síró magzat: A torzszülésekkel foglalkozó mezopotámiai ómenek értelmezési lehetőségei. *Kaleidoscope* 4.

Fincke, J. 2000. *Augenleiden nach keilschriftlichen Quellen, Untersuchungen zur altorientalischen Medizin.* Würzburg.

Finkel 1988. Adad-apla-iddina, Esagil-kīn-apli, and the Series SA.GIG. In: E. Leichty – M. D. Ellis (eds.): *A Scientific Humanist. Studies in Memory of Abraham Sachs.* Philadelphia, 143–159.

Finkel, I. 1998. A Study in scarlet: incantations against Samana. In S. Maul (Hrg.): *Festschrift für Rykle Borger zu seinem 65. Geburtstag am 24. Mai 1994. tikip santakki mala bašmu.* Groningen, 71–106.

Frohlich, I. – Bácskay A. 2010. Az ókori közel-keleti orvosi szövegek kutatásának helyzetképe *Kaleidoscope* 1.

Geller, M. 2000. Incipit and Rubrics. In A. George–I. Finkel (eds.): *Wisdom, Gods and Literature, Studies in Honour of W. G. Lambert.* Winona Lake, Indiana, 225–258.

Geller, M. 2005. *Renal and Rectal Disease Texts.* Babylonisch-assyrische Medizin in Texten und Untersuchungen (= BAM) VII. Berlin.

Geller, M. 2007a. Médecine et magie: l’asû, l’âšipu et le mašmašu. *Journal des Médecines Cunéiformes* 9, 1–8.

Geller, M. 2007. Phlegm and Breath: Babylonian Contributions to Hippocratic

Medicine. In I. Finkel–M. Geller: *Disease in Babylonia.* Leiden–Boston, 187–199.

Geller, M. 2010a. *Ancient Babylonian Medicine. Theory and Practice.* London.

Geller, M. 2010b. *Look to the Stars: Babylonian medicine, magic, astrology and melothesia.* Max-Planck-Institut für Wissenschaftsgeschichte, Preprint 401.

George, A. 1991. Babylonian Texts from the Folios of Sidney Smith. Part Two: Prognostic and Diagnostic Omens, Tablet I. RA 85, 137–163.

Goltz, D. 1974. *Studien zur altorientalischen und griechischen Heilkunde, Therapie – Arzneibereitung – Rezeptstruktur.* Wiesbaden.

Goetze, A. 1955. An Incantation against Diseases. *Journal of Cuneiform Studies* 9, 8–18.

Heeßel, N. 2000. *Babylonisch-assyrische Diagnostik.* Münster.

Hruša, I. 2010. *Die akkadische Synonymenliste malku = šarru. Eine Textedition mit Übersetzung und Kommentar.* Münster.

- Hunger, H. 1976. *Spätbabylonische Texte aus Uruk, Teil (= SpTU) I*. Berlin.
- Jean, C. 2006. *La Magie Néo-Assyrienne en Contexte. Recherches sur le Métier d'Exorciste et le Concept d'Āšipūtu*. Helsinki.
- Kämmerer, Th. R. 1995. Die erste Pockendiagnose stammt aus Babylonien. *Ugarit Forschungen* 27, 129–168.
- Kinnier Wilson, J. V. 1994. The *samānu* Disease in Babylonian Medicine. *Journal of Near Eastern Studies* 53, 111–115.
- Kinnier Wilson, J. V.–Reynolds, E. H. 2007. On Stroke and Facial Palsy in Babylonian Texts. In I. L. Finkel–M. J. Geller (eds.): *Disease in Babylonia*. Leiden, 67–99.
- Köcher 1963–1980. *Die babylonisch-assyrische Medizin in Texten und Untersuchungen (= BAM)*. Vols. I–VI. Berlin.
- Koch-Westenholz, U. 2000. *Babylonian Liver Omens: The Chapters Manzāzu, Padānu and Pān tākalti of the Babylonian Extispicy Series Mainly from Aššurbanipal's Library*. Copenhagen.
- Koch, U. 2005. *Secrets of Extispicy*. Münster.
- Labat, R. 1951. *Traité akkadien de diagnostics et pronostics médicaux. (= TDP)* Leiden.
- Labat, R. 1957–1971. Gelenkeschmerz – Gliederkrankheiten. In: *Reallexikon der Assyriologie* Band III. Berlin, 199–200.
- Leichty, E. 1970. *The Omen Series Šumma Izbu*. Locust Valley.
- Oppenheim, L. 1962. On the observation of the pulse in Mesopotamian medicine. *Orientalia Nova Series* 31: 27–33.
- Parpola, S. 1993. *Letters from Assyrian and Babylonian Scholars*. Helsinki.
- Sallaberger, W. – Vulliet, F. H. 2005. Priester. In: *Reallexikon der Assyriologie* Band X, Berlin, 632–633.
- Schwemer, D. 2007. *Abwehrzauber und Behexung*. Wiesbaden.
- Schwemer, D. 2009. Washing, Defiling and Burning: Two Bilingual Anti-witchcraft Incantations. *Orientalia Nova Series* 78: 44–68.
- Schuster-Brandis, A. 2008. *Steine als Schutz- und Heilmittel. Untersuchung zu ihrer Verwendung in der Beschwörungskunst Mesopotamiens im 1. Jt. v. Chr.* Münster.
- Scurlock, J. A. – Andersen, B. R. 2005. *Diagnoses in Assyrian and Babylonian Medicine*. Chicago.
- Scurlock J. 1999. Physician, Exorcist, Conjuror, Magician: A Tale of Two Healing Professionals. In: T. Abusch–van der Toorn (eds.): *Mesopotamian Magic: Textual, Historical, and Interpretative Perspectives*. Groningen, 69–79.
- Scurlock, J. A. 2006. *Magico-Medical Means of Treating Ghost-induced Illnesses in Ancient Mesopotamia*. Leiden.
- Stol, M. 1986. Blindness and night-blindness in Akkadian. *Journal of Near Eastern Studies* 45: 295–299.
- Stol, M. 1993. *Epilepsy in Babylonia*. Groningen.
- Stol, M. 2000. *Birth in Babylonia and the Bible: Its Mediterranean Setting*. Groningen.
- Stol, M. 2006. The Digestion of Food According to Babylonian Sources. In: L. Battini – P. Villard (eds.): *Medicine et medecins au Proche-Orient ancien*. Lyon, 103–119.
- Stol, M. 2007. Fevers in Babylonia. In: I. L. Finkel – M. J. Geller (eds.): *Disease in Babylonia*. Leiden, 1–39.
- Veldhuis, N. 1997. *Elementary Education at Nippur*. Groningen.
- Wassermann, N. 2007. Between Magic and Medicine – Apropos of an Old Babylonian Therapeutic Text against the Kurarum Disease. In: I. L. Finkel – M. J. Geller (eds.): *Disease in Babylonia*. Leiden, 40–61.
- Wiggermann, F. A. M. 2011. The Mesopotamian Pandemonium. A provisional census. *Studi e Materiali di Storia delle Religioni* 77/2: 298–322.
- de Zorci, N. 2011. *Divinazione e intertestualità: la serie divinatoria šumma izbu e il sou orizzonte culturale*. Venezia (publikálatlan disszertáció).